

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI**

**EBÛ HANİFE'NİN KADER, İNSAN FİİLLERİ
ve
BÜYÜK GÜNAH HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Şükran KARABULUT

**Danışman
Doç. Dr. Tefik YÜCEDOĞRU**

BURSA 2008

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kelam Bilim Dalı'nda 325944 numaralı Şükran Karabulut'un hazırladığı "Ebû Hanîfe'nin Kader, İnsan Fiilleri ve Büyük Günah Hakkındaki Görüşleri" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 21/11/2008 günü 14:00. - 15:30...saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının başarılı olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Tevfik YÜCEDOĞRU

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Çağfer KARADAŞ

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. A. Saim KILAVUZ

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

.21./11./2008

ÖZET

Yazar	: Şükran KARABULUT
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Kelam
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: IX + 63
Mezuniyet Tarihi	: .... / .... / 2008
Tez Danışman(lar)ı	: Doç. Dr. Tevfik YÜCEDOĞRU

EBÛ HANİFE’NİN KADER, İNSAN FİİLERİ VE BÜYÜK GÜNAH HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Ehl-i Sünnet’in itikadî görüşlerinin teşekkülünde, şüphe yok ki, ilk ciddi isim, Ebû Hanîfe (150/767)’dir. O, ilk dönemin belli başlı itikadî meseleleri üzerinde, değişik görüşlere mensup âlimlerle yaptığı tartışmalarda İslâm ümmetinin çoğunluğu tarafından benimsenen itikadî ilkeleri ortaya koyup güçlü delillerle savunmuştur. Özellikle onun kader, insan fiilleri ve yaratılması problemi, insanın ihtiyârî fiilleri konularında Mu’tezile, Kaderiyye, Cebriyye ile tartıştığı bilinmektedir. O, bu akımların probleme ilişkin itikadî tercihlerini reddetmek için çaba sarf etmiştir. “Büyük günah” konusuna açıklık getirirken ise, imanın tarifi, iman- amel ayrımından hareketle büyük günah işleyenin imandan çıkmayacağını dile getirmiş ve bu görüşünden dolayı ircâ ile ilişkilendirilmiştir. Ebû Hanîfe’nin kader, insan fiilleri ve yaratılması problemi (halk-kesb), insanın ihtiyârî fiillerindeki etkisi, “büyük günah” ve diğer itikadî görüşleri ile Ehl-i Sünnet inancının oluşmasına öncülük ettiği açıktır. İşte bu çalışmada biz, Ebû Hanîfe’nin ilgili görüşlerini ele almaya çalıştık. Bu çalışmanın geçmişte de ele alınan bu konulara yeni bir katkı sağlayacağını ümit ediyoruz.

ANAHTAR KELİMELER:

Ebû Hanîfe, Kader, İnsan Fiilleri, Büyük Günah, Ehl-i Sünnet.

ABSTRACT

Yazar : Şükran KARABULUT
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Kelam
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : IX + 63
Mezuniyet Tarihi : .... /.... / 2008
Tez Danışman(lar)ı : Doç. Dr. Tevfik YÜCEDOĞRU

EBÛ HANÎFE’S VIEW OF PREDESTINATION, HUMAN ACTS AND MAJOR SİN

Certainly, the first important name in forming Ahl-al- Sunnah’s theological ideas is Ebû Hanîfe (150/767). In the discussions, developed between him and the scholars who had various ideas about the main theological problems discussed in the formative period of kalam, he defended with vibrant arguments the theological ideas adopted by the majority of Islamic Ummah. Especially, it is known that he made discussions with Mu’tazila, Qadariyya, Jabriyya about predestination, human acts and their creation and the human will in his voluntary acts. He tried to reject the convictal preferences of this theological schools. He defined by explaining the problem “kebire” (major sin) based on his definition about faith and faith-act (amel) seperation, he accented that human who commit “kebire” (major sin) don’t lose their faith. Because of that opinion about “kebire” (major sin), he was qualified with “ircâ”. It is clear that Ebû Hanîfe’s ideas about predestination, human acts and their creation (halk-kesb), human will in his valuntry acts, “kebire” (major sin) and his other theological ideas, formed Ahl- al- Sunnah’s theological principles. In this study we tried to investigate Ebû Hanîfe’s ideas about above mentioned problems. We hope that this study will contribute this area of Islamic theology.

KEY WORDS: Ebû Hanîfe, Predestination, Human Acts, Major Sin, Ahl- al- Sunnah.

ÖNSÖZ

İslâm dünyasının her tarafına yayılmış müntesipleriyle tarihe olumlu anlamda damgasını vurmuş, kendinden sık sık söz ettiren önemli âlimlerden biri de İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (80-150/699-767)'dir. O, düşünceleri ve görüşleriyle İslâm düşünce tarihinin; itikadî, ahlâkî, hukukî, pek çok alanında önemli derecede katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte Ebû Hanîfe daha çok fikhî görüşleriyle tanınmaktadır. Onun itikadi görüşleri yeterince tanınmamaktadır.

Ebû Hanîfe İslâm'ın zuhurundan kendi dönemine kadar bir asra yakın bir zaman geçmesine rağmen itikadî alanda oluşan bilgileri yeterli ve sistematik görmemiş ve bu eksikliği telafi etmek için Kur'ân ve sünnetin ortaya koyduğu ana kuralları tasnif ve tertip etmiştir. Bu gayretinin sonucu elde ettiği bilgileri Kaderiyye, Mu'tezile, Cebriyye, Mürcie vb. akımlara karşı, onların görüşlerinin batıllığını ortaya koymada kullanmış ve Ehl-i Sünnet inancının temellerini atmıştır.

Ebû Hanîfe, İslâm dünyasında akılcı fıkıh ekolünün lideri ve hür düşünce taraftarıdır. Onun en çok dikkat çeken özelliklerinden biri, hür düşünceye ve akla geniş ölçüde yer vermiş olmasıdır. Bununla birlikte onun nassa bağlılığı da, tartışılmaz niteliktedir. İtikadî görüşlerini ayet, hadis ve sahabe uygulamalarından deliller getirerek desteklemiştir.

Ebû Hanîfe'nin itikadi görüşlerini olduğu gibi tespit etmek ve yansıtmak kolay değildir. Çünkü onun itikadi eserlerinin tahkikli neşirleri dahi yapılmamıştır. Bununla birlikte 2003 yılında Mudanya'da yapılmış olan "İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi" sempozyumunun tebliğ ve müzakereleri Ebû Hanîfe hakkında derli toplu bilgi içermesi ve bütün yönleriyle Ebû Hanîfe'yi konu edinmesi açısından önemlidir. Bunun dışında Ebû Hanîfe ile ilgili yazılmış makaleler de azımsanmayacak kadar çoktur.

Yöntem olarak mümkün olduğunca kaynak eserlere müracaat ettiğimiz çalışmada, Ebû Hanîfe ile ilgili yayınlanmış kaynakları imkanlarımız ölçüsünde temin edip bu kaynaklardan istifade etmeye çalıştık.

Ebû Hanîfe'nin itikadi görüşlerini tespit ederken birinci derecede kendi eserlerini, ikinci derecede ise Mâturidî ve Eş'arî ekolüne göre yazılmış Ebû Hanîfe'nin görüşlerine yer veren eserleri imkanlarımız ölçüsünde kullandık. Çünkü İmâm A'zam, Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat inancının da ilk kurucusu kabul edilmektedir. Özellikle Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin fıkhi ve itikadi görüşlerinde Ebû Hanîfe'ye dayandığı ve sistemini onun görüşleri üzerine kurduğu kaynaklarda belirtilmektedir.

“Ebû Hanîfe'nin kader, insan fiilleri, büyük günah hakkındaki görüşlerini” konu alan çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş'te, genel hatlarıyla faydalanılan kaynaklardan ve çalışmanın içeriğinden bahsedilmiştir.

Birinci bölümde kısaca Ebû Hanîfe'nin hayatı, eserleri, itikadi görüşleri ve Sünnî kelamın oluşumundaki etkisi üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde kader ve insan fiilleri hakkındaki görüşleri incelenmiş; bu bağlamda ilk olarak kader kelimesinin anlamı, meselenin ortaya çıkışı, Ebû Hanîfe'nin yaşadığı dönemde kader konusunda ortaya çıkmış farklı akımlar ve bunlar karşısında Ebû Hanîfe'nin duruşu hakkında bilgi verilmiştir. İmâm-ı A'zam'ın irade hürriyeti, insan özgürlüğü, kulun fiilindeki rolü ve insan fiillerinin kaderdeki yeri ile ilgili görüşleri son derece orijinaldir.

Üçüncü bölümde ise Ebû Hanîfe'nin büyük günah hakkındaki görüşü onun iman tarifinden hareketle açıklanmaya çalışılmış; bu bölümün sonunda ayrıca Ebû Hanîfe'nin “ircâ ile ilişkilendirilmesi” konusuna yer verilmiştir.

Çalışma, elde ettiğimiz sonuçları belirttiğimiz “sonuç” kısmıyla sona ermektedir.

Bu çalışmada genelde Ebû Hanîfe'nin bütün itikadi görüşlerine yer verilmekle beraber özelde Ebû Hanîfe'nin yukarıda belirtilen üç meseleyi (kader, insan fiilleri, büyük günah) ele alış biçimini konu edinilmektedir. Bu çalışma eğer hakkını verebildiysek Ebû Hanîfe'nin bu konular hakkındaki görüşünü toplu olarak içermesi açısından bir ilktir.

Ebû Hanîfe'nin “ Kader, İnsan Fiilleri ve Büyük Günah Hakkındaki Görüşleri” adını taşıyan çalışmamızı inceleyip tavsiyelerde bulunan hocam Doç. Dr. Tevfik Yücedoğru'ya teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ ONAY SAYFASI.....	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ HANİFE'NİN HAYATI, ESERLERİ, İTİKADİ GÖRÜŞLERİ ve SÜNNÎ KELAMIN OLUŞUMUNA ETKİSİ

A-Ebû Hanîfe'nin Hayatı ve İlmi Şahsiyeti.....	5
B-Ebû Hanîfe'nin İctihad Metodu.....	7
C-Eserleri.....	8
D-Ebû Hanîfe'nin Hayatı ve Görüşleriyle İlgili Basılmış Kaynaklar.....	9
1. Hayatı ve Görüşleriyle İlgili Yazma ve Basılmış Kaynaklar.....	9
2. Son Dönemde Yapılan Çalışmalar ve Akademik Araştırmalar.....	11
3. Ebû Hanîfe ile İlgili Yayınlanmış Makaleler ve Tebliğler.....	12
E-Ebû Hanîfe'nin İtikadi Görüşleri.....	12
1. Epistemoloji.....	12
2. Uluhiyyet.....	14
3. Halku'l Kur'ân.....	17
4. Nübüvvet.....	18
5. Ahiret.....	20
6. İmamet.....	21
F-Sünnî Kelâmın Oluşumuna Etkisi.....	21

II. BÖLÜM

EBÛ HANİFE'NİN KADER ve İNSAN FİİLLERİ GÖRÜŞÜ

A-Kader Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı.....	27
B-Kader Meselesinin Ortaya Çıkışı.....	28

1. Kaderiye-Mutezile.....	29
2. Cebriyye.....	30
C-İnsan Fiillerinin Kaderde Yer Alması.....	31
D-Ebû Hanîfe'nin Kader ve İnsan Fiilleri Görüşü.....	32
1. Kadere İman ve Delilleri.....	32
2. Ebû Hanîfe'nin Kader Anlayışı.....	33
3. İnsan Fiilleri ve Teklifin Özü.....	35
a. Hidayet-dalâlet.....	35
b. İstitaat.....	36
c. Halk-Kesb.....	38
4.Kaderiyye ve Cebriyye'ye Yönelttiği Eleştiriler.....	39
III. BÖLÜM	
EBÛ HANÎFE'NİN BÜYÜK GÜNAH HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ	
A-İman.....	43
1. İmanın Tarifi ve Mahiyeti.....	43
2. İmanda İstisna.....	46
3. İmanın Artıp Eksilmesi.....	47
4. İmanın Yeri.....	47
5. Taklidî İmanın Hükümü.....	48
6. İman-İslâm Münasebeti.....	48
7. İslâm'a Giriş.....	48
B-İman-Amel İlişkisi.....	49
1. Amelin İmandan Bir Cüz Olup Olmaması.....	49
2. İman ve Büyük Günah.....	51
3. Tekfir.....	53
4. Ebû Hanîfe'nin İrcâ ile İlişkilendirilmesi.....	54
SONUÇ.....	57
KAYNAKLAR.....	60
ÖZGEÇMİŞ.....	63

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.m.	: Adı geçen makale.
A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin, İbn.
Bkz.	: Bakınız.
c.	: Cilt.
çev.	: Çeviren.
D.İ.A.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı.
E.Ü.	: Erciyes Üniversitesi.
H, h.	: hicri.
Hız.	: Hazreti.
Krş.	: Karşılaştı.
md.	: Maddesi.
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi.
M.Ü.İ.F.D.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat fakültesi.
nşr.	: Neşreden.
öl.	: Ölümü.
r.a.	: Radıyallahu Anhu.
s.	: Sayfa.
s.a.s.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem.
S.Ü.İ.F.D.	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
S.D.Ü.İ.F.	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
tsz.	: Tarihsiz.
vb.	: Ve benzeri.
yay.	: Yayınları.

GİRİŞ

Ehl-i Sünnet'in îtikâdî görüşlerinin teşekkülünde, şüphe yok ki, ilk ciddi isim İmâm Âzam Ebû Hanîfe Nu'mân bin Sâbit (150/767)'tir. Ebû Hanîfe fıkıh ilminde olduğu gibi kelâm alanında da görüşleri benimsenerek kendisinden sonra ekol haline gelen büyük bir İslam âlimi ve düşünürüdür. Buna rağmen Ebû Hanîfe'nin fikhî görüşleri bilinmekle birlikte, itikadî-kelâmî, siyasî ve ahlakî görüşleriyle yeterince tanınmamaktadır.

Ebû Hanîfe Havâric, Cehmiyye, Mu'tezile, Müşebbihe, Kaderiyye, Cebriyye, Mürcie ve Şîa'nın birer itikadî ekol olarak teşekkül etmeye başladığı dönemde yetişmiştir. Bu nedenle, ilk dönemin belli başlı itikadî meseleleri üzerinde değişik görüşlere mensup âlimlerle yaptığı tartışmalarda İslâm ümmetinin çoğunluğu tarafından benimsenen itikadî ilkeleri ortaya koyup bunları güçlü delillerle savunmuştur. Cehm bin Safvân (127/745), Ca'd bin Dirhem (118/736), Amr bin Ubeyd (144/761), Vâsıl b. Ata (131/748), Şeytânu't-Tâk (160/777), Mukâtil b. Süleyman (150/767) onun çağdaşları arasında yer alır. Ebû Hanîfe'nin Cehm b. Safvân, Amr b. Ubeyd ve Şeytânu't-Tâk ile münazaralar yaptığı bilinmektedir.

İmam Âzam'dan sonra, özellikle Mu'tezile ve bid'at ehli diğer fırkaların itikadî sahadaki faaliyetleri üzerine, Ehl-i sünnetin, İmâm Âzam ve ondan öncekiler tarafından konulan esasları geliştirilmiştir.

Mutezile ilm-i kelâmının zuhûrundan bir buçuk asır sonra Selefîyye âlimlerinden bazıları "iman meselelerini akıl kaideleriyle te'yid etme" ihtiyacını hissetmişlerdir. İbn Küllâb el-Basrî¹ (v.240/854) ile Hâris b. Esed el-Muhâsibî (243/857) gibi Selef âlimleri, kendi zamanlarına kadar teessüs etmiş bulunan selef akîdesini, kelâmın ana delillerinden olan aklın hüccet ve burhanlarıyla teyid etme ihtiyacını duymuşlar ve böylece Ehl-i Sünnet inanç esaslarının kurucuları olmuşlardır.²

¹ bkz. Yücedoğru, Tefvik, *Ehl-i Sünnet'e Giden Yolda İbn Küllâb ve Küllâbiye Mezhebi*, emin yay., Bursa, 2006.

² Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmi Giriş*, Damla yay., İstanbul, 1979, s.22.

Ebû Hanîfe'nin görüşleri ise günümüze iki yolla intikal etmiştir. Birinci yol ona nisbet edilen risalelerdir. Bunların başında da itikadî konularda görüşlerini açıkladığı *el-Fıkhu'l-Ekber*, *el-Fıkhu'l-Ebsat*, *el-Âlîm ve'l-müteallim*, *er-Risâle* ve *el-Vasiyye* gelmektedir. İkinci yol ise çeşitli menakib, tarih ve fıkıh kitaplarında dağınık rivayetler halinde ona nisbet edilen görüşlerdir.

Bu tespitten yola çıkarak Ebû Hanîfe'nin hayatı ile ilgili meselelerde menakib, tabakat ve tarih kitaplarını esas aldık. İtikadî görüşlerinde Mustafa Öz'ün "İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri" isimli neşrini esas aldık. Bunun dışında Mâturidî ve Eş'arî ekolüne göre yazılmış akaid ve kelam kitapları olup Ebû Hanîfe'nin görüşlerine yer veren eserleri kaynak olarak kullandık.

Beyâzîzade Ahmed Efendi "*el-Usûlü'l -münife li'- İmâm Ebî Hanîfe*" adlı eserinde Ebû Hanîfe'nin akaid risalelerini kelâmî tertibe göre düzenleyip bir araya getirmiştir. Biz de araştırmada bu eserin İlyas Çelebi tarafından yapılan tercümesini kullandık.³ Beyâzîzade Ahmed Efendi'nin "*İşârâtü'l merâm min 'ibarati'l-İmam*"⁴ adlı şerhi de kullandığımız temel kaynaklar arasında yerini aldı.

Ebû Hanîfe'nin itikadî cephesini İnâyetullah İblâğ "*el-İmamu'l A'zam Ebû Hanîfe el- Mutekellim*"⁵ adlı eserinde, Muhammed Ebû Zehra "*Ebû Hanîfe*"⁶ adlı kitabının bir bölümünde incelemiştir. Bu iki kitabı da imkânlarımız ölçüsünde incelemeye çalıştık.

Özellikle Mudanya'da 2003 yılında yapılan "İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi" sempozyumunun tebliğ ve müzakereleri⁷ derli toplu bilgi içerme açısından araştırmada önemli bir yardımcı kaynak oldu.

Yusuf Şevki Yavuz'un Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içindeki "Ebû Hânîfe"⁸ maddesi de zikredilmelidir. Onun kelâmî görüşlerinin topluca görüleceği bu madde, müracaat kaynağı olarak bir boşluğu doldurmaktadır.

³ Beyazîzâde, *el-Usûlü'l Münife li' İmâm Ebî Hanîfe*, ("Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri" nşr. ve çev. İlyas Çelebi), M.Ü.İ.F.Yay., İstanbul, 1996, s.79.

⁴ Beyâzîzade, *İşârâtü'l Merâm*, Kâhire, 1949.

⁵ İblâğ, İnâyetullah, *el-İmamu'l A'zam Ebû Hanîfe el- Mutekellim*, Kâhire, 1987.

⁶ Ebu Zehra, Muhammed, *Ebû Hanîfe* (çev. Osman Kesioğlu); D.İ.B.Yay., Ankara, 2005.

⁷ Bkz. Kurav yayınları, Bursa, 2005.

⁸ Yavuz, Yusuf Şevki; "Ebu Hanife", *DİA*, c.XX/132.

Yöntem olarak, mümkün olduğunca kaynak eserlere müracaatı esas aldık. Bu eserlerden hareketle ilk olarak Ebû Hânîfe'nin hayatı ve eserleri, Ebû Hanîfe'nin yaşadığı asrın siyasî ve ilmî durumu, itikâdî görüşleri, Ehl-i Sünnet mezhebinin oluşmasında Ebû Hanîfe'nin etkisi üzerinde durulmuştur.

Bu genel bilgilere yer verildikten sonra, araştırmamızın özünü oluşturan Ebû Hanîfe'nin “kader, insan fiilleri” ve “büyük günah” hakkındaki görüşleri incelenmiştir. Bizim amacımız Ebû Hanîfe'nin yaşadığı devirde bu meseleleri ele alış biçimini ortaya koymak ve açıklamalarının orijinalliğini göz önüne sermektir.

Şu bir gerçektir ki İmâm-ı Âzam irade hürriyeti, insan özgürlüğü, kulun fiilindeki rolü (halk-kesb) ve insan fiilinin kaderdeki yeri görüşleri ile Hanefî –Mâturîdî ekolünün oluşmasına büyük katkı sağlamıştır.

I.BÖLÜM
EBÛ HANÎFE'NİN HAYATI, ESERLERİ, İTİKÂDİ GÖRÜŞLERİ VE
SÛNNÎ KELÂMİN OLUŞUMUNA ETKİSİ

A-EBÛ HANÎFE'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

Adı Nu'man b. Sabit b.Zûtâ, künyesi Ebû Hanîfe'dir. Hicri 80 yılında Abdümelik b. Mervan'ın halifelik döneminde Kûfe'de dünyaya gelmiştir. Mensup olduğu ailenin Kûfe'ye gelmezden önce Anbar, Nasa veyahut Tirmiz'de oturduğu bilinmektedir. Ebû Hanîfe'nin dedelerinin ana yurdu olan bölgede Türkler de dâhil birçok Müslüman kavmin yaşamakta oluşu onun aslen Türk olabileceği ihtimalini de akla getirmektedir.¹ Merhum Ahmet Hamdi Akseki, onun Türk asıllı olduğunu söylemiştir.²

Ebû Hanîfe'nin mensup olduğu aile Kûfe'de ticaretle meşgul olmuştur. Ebû Hanîfe, âilesinden gelen ticarî temayülüne rağmen dikkatini Irak'ın ilmîne, oradaki sahâbilerin eserlerine çevirmiş, aklî ve ilmî çalışmalara yönelmiştir.³ Ebu Hanîfe, kıraat ilmini, kırâatı seb'a âlimlerinden olan Asım b. Bedhele'den öğrenmiştir.

Ebû Hanîfe Ebû Amr eş-Şa'bi'nin tavsiyesi üzerine bütün varlığıyla ilme sarılmış ve ilim halkalarına devam etmeye başlamıştır. Tarihi kaynaklarda o devirde ilim halkalarının üç nevi olduğu nakledilir.⁴

1-Akaid usulleri müzakere olunan halkalar; kelâm dersleri ki çeşitli taifeler bunlara karışırdı.

2-Hadis halkaları; hadisi şerifler, bunlarda rivayet ve müzakere olunurdu.

3-Fıkıh halkaları; Kitap ve Sünnet'ten hüküm çıkarma usulü, vuku bulan hadiseler hakkında nasıl fetva verileceği bunlarda okunurdu.

Ebû Hanîfe'nin ilim hayatının ilk yıllarında kelâmla meşgul olduğunda bütün âlimlerin ittifakı söz konusudur. Bu çizgisini hayatının sonuna kadar devam ettirip ettirmediği konusunda ihtilaf vardır.

Birinci görüşe göre Ebû Hanife asrında yayılmış olan ilimlerin hepsini denemiş, içlerinden en beğendiğini seçmiş, onda mütehassıs olmuştur. Sonradan bütün varlığıyla fıkha sarılmıştır. Fıkha sarılması, baştan diğer ilimleri elde edip hepsinde malûmat

¹ Yavuz, Yusuf Şevki, *Ebû Hanife, DİA*, c.XX/ 131.

² Akseki, Ahmet Hamdi, *İslâm Dîni*, D.İ.B.Yay., Ankara, 1980, s. 44.

³ Ebu Zehra, Muhammed, *İslamda Fıkıhî Mezhepler Tarihi* (çev. Abdülkadir Şener), Hisar yayınevi, İstanbul 1978, s.208.

⁴ Ebu Zehra, Muhammed, *Ebû Hanife* (çev. Osman Keskiöglü); D.İ.B.Yay., Ankara, 2005, s.32.

sahibi olduktan sonra olmuştur. Basra ile Kufe arasındaki seyahatleri, asıl vatani olan Kufe’de ortaya çıkan çağının yeni meselelerini ve bu meselelere çözüm bulma yollarını öğrenme çerçevesinde fıkıh ilminde istikrar edecek şekilde son buldu.⁵ Ebû Hanîfe’yi akaid ve cedelden fıkıh sahasına yönelmeye sevkeden âmiller hakkında farklı rivayetler vardır.⁶

Diğer bir görüşe göre ise Ebû Hanîfe ‘den bize intikal eden eserlerin başında itikadî konulardaki görüşlerini açıklamış olduğu risalelerinin gelmekte olduğunu, bunlar içinde *el-Vasiyye* gibi hayatının sonlarında yazdığı eserlerin bulunduğunu kaydederek onun ömrünün sonuna kadar akaid ve kelâm ilmiyle meşgul olduğunu kaydetmektedirler. İsbetli olan görüşte budur. Çünkü Ebû Hanîfe, Ehl-i Sünnet’in kelâmıla uğraşan âlimlerinin ilklerindedir. Hâricîler ve Kaderiyye’ye karşı Ehl-i Sünnet’in görüşlerini savunmuş, bu maksatla defalarca Basra’ya gitmiştir.⁷ Hayatının ilk dönemlerinde olduğu gibi son dönemlerinde de itikadî konularla meşgul olmuştur ve onun fıkıh ilmiyle meşgul olması, akaid ve kelâm konuları ile ilgilenmesine mâni değildir.

Ebû Hanîfe’nin kelam ilmindeki yeri birçok âlim tarafından teyid edilmiştir. Örneğin, İmam Şafîî (ö.204/820) insanlar tefsirde Mukatil b.Süleyman’a (ö. 150/767), şiirde Zübeyr b. Ebû Sülmâya (ö.7 609) ve kelâmıda Ebû Hanîfe’ye muhtaçtırlar, demektedir.⁸ Abdül Kahir el-Bağdâdî (ö. 429/1037) fukahannın ilk mütekellim ve mezhep kurucularının Ebû Hanîfe ve Şâfîî olduklarını kaydetmektedir.⁹

Devrinin seçkin âlimlerinin pek çoğu ile görüşme ve onlardan ilmî yönden faydalanma imkânı bulan Ebu Hanîfe’nin asıl hocası, döneminde Kûfe re’y ekolünün üstadı kabul edilen Hammâd b. Ebû Süleyman’dır. Hammâd’ın 120 yılında ölümü üzerine, kırk yaşlarında iken arkadaşları ve öğrencilerin ısrarları üzerine hocasının yerine geçerek ders okutmaya başlamış, bu hocalığı bazı aralıklarla ölümüne kadar sürmüştür.

Ebû Hanife’nin ilmi hocası Hammâd aracılığıyla İbrahim en-Nehaî ve Ebu Amr

⁵ Yavuz, Yunus Vehbi, “Ebû Hanife’nin Hayatından Çizgiler ve Bıraktığı Miras” (*İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce sistemi*), Kurav Yayınları, Bursa, 2003, c. II/63.

⁶ bkz. Ebu Zehra, Muhammed, *Ebu Hanife* (çev: Osman Keskiöğlü), s.32–35.

⁷ Bezzazî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, Beyrut 1981, s.137.

⁸ Bezzazî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, s.61.

⁹ el- Bağdâdî, *el- Fark-u Beyne’l Fırak*, Kâhire, tsz., s.363.

eş-Şa'bî'den, dolayısıyla Mesrûk b.Ecda', Kadî Şüreyh, Esved b.Yezid ve Alkame b.Kays'tan, bunların ilimleri de sahabenin en âlimlerinden olan Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Abbas'tan gelmektedir.¹⁰

Ebû Hanife'nin tefekkürü çok, konuşması az, Allah'ın hudûdunu olabildiğince gözeten, dünya ehlinde uzak duran, faydasız ve boş sözlerden hoşlanmayan, sorulara az ve öz cevap veren çok zeki bir müctehid olduğu belirtilir. O, fikhî sistematik hale getirip bütün dünyevî meselelerin leh vealeyhteki biçimlerini ortaya koyarak ve sağlam bir akîde esasını çıkararak doktrinini meydana getirmiştir.

Ebû Hanife'nin binlerce talebesi olmuş, bunların kırk kadarı müctehid mertebesine ulaşmıştır¹¹. Müctehid öğrencilerinden en meşhurları Ebû Yusuf (v.182/798), Muhammed b. Hasan es-Şeybânî (v.189/804), Dâvûd et-Tâî; (v.165/781), Es'ad b. Amr (v.190/805), Hasan b. Ziyâd (v.204/819), Kasım b. Maan (v.175/791), Zufer b. el-Huzeyl el-Anbarî (v.158/774), Mindal b. Ali (v.171/787)'dir. Ömrünün elli iki yılını Emevîler, on sekiz yılını Abbâsîler döneminde geçen Ebû Hanîfe, Emevî Halifesi Abdülmelik b.Mervân'dan (685-705) başlayarak son Halife II.Mervan zamanına (744-750) kadar geçen bütün olaylara, hilafetin Emevîler'den Abbasiler'e geçişine ve Abbasi halifelerinden Ebü'l Abbas es-Seffah (750-754) ile Ebu Ca'fer el-Mansur (754-775) zamanında gelişen olaylara şahit olmuştur.¹²

Ebû Hanîfe 150 yılının Şaban ayında (Eylül 767) Bağdat'ta vefat etmiştir. Zehirlenerek öldürüldüğü ve hapisten cenazesinin çıktığı da rivayet edilir. Ancak olayların gelişmesi, cenaze namazında halifenin bizzat bulunması göz önüne alınırsa, Ebu Hanife'nin hapisten çıktıktan bir süre sonra öldüğü şeklindeki rivayet tercih edilir.¹³

B-EBÛ HANÎFE'NİN İCTİHAD METODU

İmâm Âzam usûlünü şöyle açıklamıştır: "Rasûlullah (s.a.s.)'den gelen baş üstüne; sahâbeden gelenleri seçer, birini tercih ederiz; fakat toptan terk etmeyiz.

¹⁰ Yavuz, Yusuf Şevki, "Ebu Hanife", *DİA*, c.XX/132.

¹¹ el-Kerderî, *Menâkıbu'l-İmâm Ebû Hanife*, c.II/218.

¹² Yavuz, Yusuf Şevki, "Ebu Hanife", *DİA*, c.X/133.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz., Ebu Zehra, Muhammed; a.g.e., s. 69.

Bunlardan başkalarına ait olan hüküm ve icthadlara gelince, biz de onlar gibi ilim adamlarıyız.”

“Allah’ın kitabındakini alır kabul ederim. Onda bulamazsam Resulullah’ın, mutemed âlimlerce malûm meşhur sünnetiyle amel ederim. Onda da bulamazsam ahabından kimsenin re’yini alırım... Fakat iş İbrahim, Şa’bi, el-Hasen, Atâ... gibi zevata gelince ben de onlar gibi icthad ederim.”¹⁴

Bu ifadelerden anlaşıldığına göre Ebû Hanîfe meselelerin hükmünü sıra ile Kitap, Sünnet, sahabe kavli ve re’y icthadına dayanarak elde etmektedir. Re’y icthadında ona izafe edilen iki metod vardır: Kıyas ve istihsan.¹⁵

C-ESERLERİ

Ebû Hanîfe’ye nispet edilen eserler şunlardır:

1-*el Müsned*: Ebu Hanîfe’nin icthadlarında delil olarak kullandığı hadisleri ihtiva eden bir eserdir.

2-*el-Fıkhü’l-Ekber*:¹⁶ Bu eseri Hammâd b. Ebî Hanîfe (öl.170/785) rivayet etmiştir. Akaid dair olup Ehl-i sünnet’in görüşlerini özetlemiştir.

3-*el-Fıkhü’l-Ebsat*: Akaidle ilgili olup oğlu Hammad ile talebeleri Ebu Yusuf ve Ebu Muti el-belhi tarafından rivayet edilmiştir.

4-*el-‘Alim ve’l-müte’allim*: Ehl-i sünnet’in görüşlerini açıklayıp savunma amacıyla ve soru cevap tarzında kaleme alınmış akaid dair bir risaledir.

5-*er-Risale*: Ebû Hanîfe, Basra kadısı Osman el-Betti’ye hitaben yazdığı bu eserinde akaid konularında kendisine yöneltilen bazı itham ve iddialara cevap vermektedir.

6-*el-Vasiyye*: Akaid konularını kısaca ele alan bir risaledir.

---

¹¹ Zehebî, *Menâkıb* s.20-21.

¹⁵ Karaman, Hayrettin, *İslam Hukuk Tarihi*, İrfan yayınevi, İstanbul, 1975, s. 72-73.

¹⁶ *El-Fıkhü’l-Ekber*’in Ebû Hanîfe’ye nisbetinin hatalı olduğunu öne sürenler olsada, bu eserin Ebû Hanîfe’nin eserlerinden olduğunu isbat eden ulema ve esrlerden bazıları şunlardır: el- Kerderî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, II.122. Beyrut 1981; el- Beyâdî, *İşârâtu’l Merâm Min İbârâti’l imâm*, s.221, el- Kevserî, *Kelimetun Ani’l Âlimi ve’l Müteallim*, İstanbul, 1981, s.6.

Bunların dışında kaynaklarda Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen “*Mücadele li-ehadi'd-dehriyyin, Risale fi'l-fera'iz, el-Maksûd fi's sarf, er-Red 'ale'l Kaderiyye, Ma'rifetü'l-mezâhib*” gibi çoğu akaid alanında birçok eserden söz edilmekte ise de bu eserlerin Ebû Hanîfe'ye aidiyeti kesin değildir.

D- EBÛ HANÎFE'NİN HAYATI VE GÖRÜŞLERİYLE İLGİLİ BAZI KAYNAKLAR

1. Hayatı ve Görüşleriyle İlgili Yazma ve Basılmış Kaynaklar

- el-Bâbertî, *en-Nüketü'z- zarîfe fî tercihi mezhebi Ebî Hanîfe* (diğer adı er-Risâletü'n Nadire), (Süleymaniye ktp., Esad Efendi nr.3613).

- el- Beyâdî, *Îşarâtu'l Merâm min İbârâti'l İmâm*,(Süleymaniye ktp., Şehid Ali Paşa nr.1568).

- el-Beyâdî, *el-Usûlu'l Münife li'l İmâm Ebî Hanîfe*, (Süleymaniye ktp., Şehid Ali Paşa nr. 1705/1).

- Bezzâzî, *Menâkıbü'l- İmâmi'l- A'zam Ebî Hanîfe*, Haydarabad 1321, Beyrut 1981.

- el-Buhârî, *Risâle fî tahtı eti'l- İmâmi'l- Gazalî Ebâ Hanîfe*, (Süleymaniye ktp., İbrahim Efendi nr.860).

- Debbağzâde Mehmed efendi, *Risâletun fî Beyâni Kavli Ebî Hanîfe*.

- ed-Demenhurî, Ahmed b. Abdilmün'im, *İhtilafu'l- Muhtedîn bi Menakıbu Eimmeti'd-Dîn*.

- ed-Deynurî, Ebu'l Hasen, *Menakıbu Ebî Hanîfe ve Ahbâru Ashâbihî*.

- ed-Dîneverî, Menâkıbu Ebî Hanîfe ve ashâbih.

- Ebû Zehrâ, Muhammed, *Ebû Hanîfe*, Kâhire, 1976.

- el-Hârîsi, Abdullah b. Muhammed, el-Buhârî(Ö.345/956), *Keşfu'l Estâr*.

- Hatîb el-Bağdâdî, *Menâkıbü'l- İmâmi'l-A'zam*.

- el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l hisân fî menâkıbi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, Beyrut, 1983.

- el-Huseynî, Mustafa Nûreddîn, es- Seyyid, el- *Metâlibu'l-Münîfe fi'z-Zebbi Ani'l-Îmâm Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, Bağdad, 1990.
- İbnu'n Nakîb, Muhammed b. Muhammed (öl. 745-1344), *Menâkıbu'l-Îmâm Ebî Hanîfe*.
- el- Kanpûrî, en- *Nevâdirü'l –münîfe bi- menâkıbi'l-Îmâm Ebî Hanîfe*, Kanpur, 1310.
- el-Kârî, Molla, Alî (öl.1014/1605), *Menâkıbu Ebî Hanife*, Mektebetu'l Îmâm.
- el-Kârî, Alî, *Edilletu Mu'tekâdi Ebî Hanîfe fi Ebeveyi'r-Rasûl*, Mekke, 1353.
- el- Kerderî, Muhammed b. Muhammed (öl. 727/1326), *Menâkıbu Ebî Hanîfe*.
- el- Mekkî, Yûsuf b. Ahmed b. Yûsuf, Ebû Ya'kûb, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*.
- el-Mekkî, Muvaffakuddîn b. Ahmed b. İshak, el-Hârizmî (öl. 568/1172), *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, Haydarâbad1326, Beyrut 1981.
- en- Nemerî, *el İntika fi feza'ili's-selâseti'l-eimmeti'l- fukahâ*, Kahire 1350.
- es-Saymerî, Hüseyin b. Ali, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*, Haydarabad 1974, Beyrut 1976.
- es- Suyûtî, Celâluddîn, *Tebyidu's Sahîfe fi Menâkıbi'l-Îmâmi Ebî Hanîfe*, Beyrut 1405.
- et- Tahâvî , Ahmed b. Muhammed, Ebû Ca'fer, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*.
- et-Tehânevî, *Ebû Hanîfe ve ashâbühü'l- muhaddisûn*, Karaci, tsz.
- el-Yemânî, Şerafuddin el-Kurtubî, *Ukûdu'l-Mercân*.
- ez-Zebîdî, *Ukûdü'l-cevâhiri'l münîfe fi edilleti mezhebi'l-Îmâm Ebî Hanîfe*, İskenderiye 1290, İstanbul 1309.
- ez-Zehbî, Ebû Abdillâh (öl.775/1373), *Menâkıbu'l Îmâm Ebî Hanîfe*, Kahire, tsz.
- ez- Zerancerî, Bekr b. Muhammed, *Menâkıbû Ebî Hanîfe*, (Süleymaniye ktp., Kasîdecizâde nr.677).

2- Son Dönemde Yapılan Çalışmalar ve Akademik Araştırmalar

- Asaroğlu, Abdurrahman, *El-Fıkhu'l Ekber*, el- Mağnisâvî Şerhi (tahkik), E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 1996.
- Bebek, Adil, *İslâm Akaidinde Ebû Hanîfe ve el-Fıkhu'l Ebsat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 1984.
- Çelebi, İlyas, *el- Usûlu'l Münife* (tahkik), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Feyyâz, Şâkir Zi'b, *Ebû Hanîfe Beyne'l-Cerh ve't -Ta' dîl*, Câmîatü Ümmilkurâ, Yüksek lisans tezi, Mekke, 1976.
- Gâveci, Vehbî Süleyman, *Ebû Hanîfe en-Nu'man İmâmü E'immeti'l -Fukahâ*, Suriye, 1987.
- el-Hakîmî, M. Rızâ, *Levle's – senetân le-heleke'n-Nu'man*, 1985.
- el-Hindî, Ömer b. İshak, *el- Gurretü'l Münife fî tahkiki'l – İmâm Ebî Hanîfe*, Beyrut, 1986.
- Hüseyin Ali, Mahmud, *Ebû Hanîfe'nin İslâm Hukuku ile İlgili Temel Görüşleri*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 1988.
- İblâğ, İnayetullah, *el-İmâmü'l A'zam Ebû Hanîfe el-Mütellim*, el-Ezher Üniversitesi, Doktora tezi, Kahire, 1987.
- Kîrânevî, Habib Ahmed, *Ebû Hanîfe ve Ashâbüh*, Beyrut, 1989.
- Merttükmen, Hilmi, *Buhâri'nin Ebû Hanîfe'ye İtirazları*, Atatürk Ü. İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora tezi, 1976.
- Nar, Önder, *İmam Ebû Hanîfe ve İman, Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 1996.
- eş- Şak'a, Mustafa, *el- İmâmu'l A'zam Ebû Hanîfe*, Dâru'l Kitabi'l Mısrî, Kâhire, tsz.
- Uzunpostalcı, Mustafa, *Ebû Hanîfe'nin Hayatı ve İslâm Fıkhdaki Yeri*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 1986.

- Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 1989.

3-Ebû Hanife ile İlgili Yayınlanmış Makaleler ve Tebliğler

- Abbûd, Mişavî, “el-İmâm Ebû Hanîfe ve İnâyetehu bi'l Hadîs” Mecelletu'l-Ezher c.43, s.543-547 ve s.679-684, Kâhire, 1971.

- Abdulalîm, “Ma'rifetu'l Mezâhib”, Mecelle-i Ulum-i İslâmiyye, Tahran.

- Ahmed Nacî, Abdulganî, “Ebû Hanîfe ve Hurriyetu'r Re'y”, Mecelletu'l Ezher, c.46, s.323-328, Kahire, 1974.

- AYTEKİN, Dr. Arif, “Fıkh-ı Ekber Risaleleri”, İlim-Sanat Dergisi, Kasım-Aralık, s.88-91., İstanbul, 1987.

- İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi, “Sempozyum tebliğ ve müzakereleri”, Kurav Yayınları, Bursa, 2005.

- en-Nu'mânî, Muhammed Abdurreşîd, “Mekânetu Ebû Hanîfe fi'l Hadîs, ed-Dirasatu'l İslâmiyye”, c.XXIV/1, s.27-67, İslâmâbâd, 1989.

- Şibay, Halîm Sabit, “Ebû Hânîfe”, İ.A., c.IV/25.

- Türcan, Galip, “İrcâ ve Ebû Hanîfe'nin İrcâ ile İlişkilendirilmesi”, S.D.Ü.İ.F.D.; sayı:9, s.97-121.;Isparta 2002.

- Uzunpostalcı, Mustafa, “Ebû Hanîfe”, D.İ.A., c.X/131-139.

- Yavuz, Yusuf Şevki, “Ebû Hanîfe'nin Akâide Dair Görüşleri”, D.İ.A., c.X/139-145.

- Yörükan, Yusuf ziya, “İslâm Akâid Sisteminde Gelişmeler ve İmam Ebû Hanîfe”, A.Ü.İ.F.D., II, IV, s.71-87, Ankara, 1953.

E-EBÛ HANİFE'NİN İTİKADÎ GÖRÜŞLERİ

1.Epistemoloji

Ehl-i Sünnet kelamının oluşumuna önemli katkıları olan Ebû Hanîfe, kelâmda bilgi vasıtaları arasında yer alan akıl ve vahiy üzerinde durmuş, her bilgi vasıtasını

kendi bağlamında değerlendirmiştir. Onun dünyasında akıl-vahiy ilişkisi önemli bir yer tutar.

Bilindiği gibi İslâm inanç sisteminin temelini, ma'rifetullah düşüncesi oluşturur. Tarih boyunca İslâm kelamında “ Ma'rifetullah İlahî olanla (vahiy) mıdır yoksa insanî olanla (akıl) mıdır yahut ma'rifetullah ilahî eylemin mi yoksa insanî eylemin mi sonucudur?” “Vahiyde sabiteler ve değişkenler var mıdır?” Eğer varsa –ki vardır- o halde değişkenlerde insan aklının rolü ve sınırı nereye kadardır? vb. sorular, hep tartışıla gelmiştir.¹⁷

Ebû Hanîfe'ye göre ma'rifetullah konusunda akıl yürütmek zorunludur. Hiç kimse yaratıcısını bilmemekte mazur değildir. Bu konuda insanın ilk ve mutlak görevi, Allah'ın bilgisini elde etmek üzere yaratıklar üzerinde nazar ve istidlâlde bulunmaktır. Ebû Yusuf ve Muhammed'in rivayetlerine göre Ebû Hanîfe şöyle demiştir: “Eğer Allah insanlara peygamber göndermeseydi, insanların O'nu akıllarıyla bilmeleri vacip olur, peygamber gelinceye kadar emir ve yasaklardan sorumlu olmazlardı. Hiç kimse yaratıcısını bilmemekte mazur değildir. Çünkü herkes gökleri ve yeri, kendisini ve başkalarını kimin yarattığını sezmektedir.”¹⁸

Ebû Hanîfe'nin ma'rifetullah konusundaki görüşünden hareketle diyebiliriz ki o tecrübe (beş duyu)'yi bilgi kaynağı olarak kabul etmiştir. Çünkü eşyanın hakikatinin bilgisinden hareketle Allah'ın varlığına ulaşma tecrübe yönteminin verileriyle yola çıkmaktır.

Ebû Hanîfe'nin yolunu izleyen pek çok Hanefî âlimi “Akıl, Allah'ın hüccetlerinden biridir; şeriat gelmeden de onunla istidlâl vaciptir” demiş; özellikle Mâtürîdiyye ve Semerkant uleması aklın iyilik ve kötülüğe hükmedebileceğini, iyiyi ve kötüyü bilmenin bir âleti olduğunu ve Allah'a imân ve tazim etmeyi vacip, şanına yaraşmayacak şeyleri O'na nispet etmenin ise haram olduğunu söylemişlerdir.¹⁹

¹⁷ Altıntaş , Ramazan, “Ebû Hanîfe'nin Akıl-Vahiy Anlayışı-Tebliğ” (*İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi Sempozyumu*), Kurav Yayınları, Bursa 2003, c.II/241.

¹⁸ Beyazîzâde, *el-Usûlü'l Münîfe li'î İmam Ebî Hanîfe*, (“Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri” nşr. ve çev. İlyas Çelebi), M.Ü.İ.F.Yay., İstanbul, 1996, s.79.; Beyazîzâde, *İşârâtü'l Merâm*, s.75; Es-Sâbunî, *el-Bidâye fî Usûliddîn*, s.84,85.

¹⁹ Özen, Şükrü, “Ebu Hanîfe'nin Usûl ve Furû Anlayışının Kelâmî Temelleri” (İmamı Azam Ebu Hanîfe ve Düşünce Sistemi), Kurav Yay., Bursa, 2003, c.II/118.

Akaid konularında İmâm Âzam Ebû Hanîfe'nin yolunu takip eden Mâturîdî mütekellimler akılla nakil arasında esaslı bir denge kurabilmişler; dinin hakikatini anlayabilmek ve ondan yeterince faydalanabilmek için akla güvenmenin zaruretine inanmış ve dine muhalif olmayan noktalarda aklın hükmünü esas kabul etmişlerdir.²⁰

Ebû Hanîfe, İslâm dünyasında akılcı fıkıh ekolünün lideri ve hür düşünce taraftarıdır. Onun en çok dikkat çeken özelliklerinden biri, hür düşünceye ve akla geniş ölçüde yer vermiş olmasıdır. Bununla birlikte onun nassa bağlılığı da, tartışılmaz niteliktedir.

Ebû Hanîfe meselelerin hükmünü sıra ile Kitap, Sünnet, sahabe kavli ve re'y ichtihadına²¹ istinat ederek elde etmektedir.²² Yani o, bir meselenin hükmünü ortaya koyarken nasslardan delil getirir, sonra bu delili aklî yönden değişik izah tarzları ile güçlendirerek o meselenin hükmünü temellendirmeye çalışır. Bu durum onun içtihad usûlünün çok yönlülüğünün ve akılcılığının bir göstergesidir.

Ebû Hânîfe'nin akıllı kullanımı, itikadî konularda var olanı izah etmek şeklindedir. İtikadî bir konu hakkında kesin nass bulunduğu nassa tam teslimiyet göstermiştir. Şefaât ve kabir azabı konusundaki izahı bunu yansıtmaktadır.

Ebû Hanîfe'nin düşünce sisteminde akıl ve vahiy bir Müslüman düşünürde olması gereken dengededir. Onun sisteminde akıl, bilginin kendisi değil, bilgiyi oluşturucu güçtür. Allah'ın ayetlerinin anlamlandırıcısı yani Allah'ın ayetlerini anlama aracıdır. Kesin nass olduğuna inandığı konularda nassa tam teslimiyet göstermiştir. Ebû Hanîfe'nin, fikhî ve itikadî konularda meselelere yaklaşımında ve getirdiği yorumlarda, Kur'an'ı merkeze alarak akıllı ve nakli uzlaştırdığı söylenebilir.

2.Ulûhiyyet

Ebû Hanîfe'ye göre Allah, isimleri ve sıfatları ile ezeli ve ebedidir. O'nun sıfat ve isimlerinden hiçbirisi sonradan olmuş değildir. Akıl yürüterek yüce Allah'a isimler verilemeyeceği gibi sıfatlarda nisbet edilemez. O sadece zâtını nitelediği isim ve sıfatlarla isimlendirilebilir. O'nun sıfatlarının tümü, yaratılmış varlıkların sıfatlarından

²⁰ Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, şa-to yay., İstanbul, 1999, s.79.

²¹ ayrıntılı bilgi için bkz: Fazlur Rahman, *İslam*, Ankara Okulu yay., Ankara, 2004, s.123-132.

²² Karaman, Hayrettin, *İslam Hukuk Tarihi*, İrfan yayınevi, İstanbul, 1975, s.72-73.

farklıdır. Onun ilim, irade, hayat, kudret, kelâm, se'm, basar gibi zâtî; yaratma, rızık verme, diriltme, öldürme gibi fiilî sıfatları vardır. Allah'ın ezeldaki sıfatları sonradan olma ve mahlûk değildir. Değişme, farklılık ve halden hale geçiş (ahvâl) yaratılmışlar için geçerlidir. Kim onların mahlûk, sonradan olma olduğunu söyler veya bu hususta kararsız ve şüphe içinde olursa küfre düşmüştür. Allah araz ve cisim, yani maddî bir varlık değildir, dengi benzeri yoktur, Allah birdir ve bu birlik sayı bakımından değil, ortaksız olması bakımındandır. Yaratıklarından hiçbirine benzemez. O, diğer şeyler gibi olmayan bir şeydir (vehüve şeyu'n-lâ ke'l-eşyâ). Şey, sabit (mevcut) olan demektir.²³

Ebû Hanîfe yedi adet zâtî sıfat isbat etmiştir. Bunlar hayat, kudret, ilim, kelim, sem'i, basar ve irâde'dir. Zâtî sıfatların hepsi ezeldirler ve mahlûkatın sıfatlarına benzemezler.²⁴

Allah ilim sıfatıyla muttasıftır ve ezelde daha mahlûkatı yaratmadan evvel de her şeyi hakkıyla bilmektedir. Ma'dumu ma'dum iken, ma'dum olarak; onu varettiğinde var olarak bilir. Allah ilim sıfatıyla eşyanın teferruatına dair bilgileri hakkıyla bilir. Mesela, ayakta duranı ayakta durduğu zaman zarfında ayakta olarak, oturduğunda da oturuyor olarak bilir. Mahlûkatın üzerinde gerçekleşen bu değişikliklerden Allah'ın ilminde bir değişiklik gerekmez. Değişiklik sadece mahlûkattadır.²⁵

Allah'ın kelim sıfatı ne onun zatı, ne de zatından başka bir şeydir.²⁶ Onun kelamı; zatiyla kaim olan, ezeli bir sıfattır.²⁷

Ebû Hanîfe fiilî sıfatları belirli bir sayıyla sınırlamamaktadır. Allah'ın sıfatlarının tevkifi oluşu –görüşünde oluşu- ve sayısal sınırlama yapmamasına bakılırsa²⁸ Kur'an ve Sünnette varid olan bütün fiilî sıfatları ispat ettiği söylenebilir.

Ebû Hanîfe itikadî eserlerinde yedi kadar fiili sıfat ispat etmiştir. Tahlîk; daha mahlukâtı yaratmadan evvel Allah'ın yaratma sıfatıyla muttasıf, "Terzîk"; kullarına rızık vermeden evvelde râzık, "Mumîr"; mahlukâtın canlarını alanın Allah olması demektir. İnşâ, ibdâ eserlerinde ispat ettiği diğer fiili sıfatlardır.²⁹

²³ Beyâzîzâde, a.g.e., s.81-85.

²⁴ *el-Fıkhü'l-Ekber*, s.58.

²⁵ *el-Fıkhü'l-Ekber*, s.60.

²⁶ *el-Vasiyye*, s.151.

²⁷ *el-Vasiyye*, s.151.; *el-Fıkhü'l-Ekber*, s.58.

²⁸ *el-Fıkhü'l-Ekber*, s.58.

²⁹ *el-Fıkhü'l-Ekber*, s.58.

Kur'ân'da geçen yed, nefis, vech, nüzûl gibi sıfatların keyfiyeti bilinemez. O'nun eli, kudreti veya nimetidir, denilemez yani te'vil edilemez. Zira bu taktirde sıfatlar iptal edilmiş olur. Bu, Kaderiyye ve Mu'tezile'nin görüşüdür.³⁰ Allah ihtiyaç duymaksızın Arş üzerine istiva etmiştir. Bir mekânda bulunmaya muhtaç olmayan Allah, zâtıyla değil ilmî ve îlâhî yardımıyla yaratıklarının yanındadır.³¹

Ebû Hanîfe "bilâkeyf" sıfatlar olarak isimlendirdiği haberî sıfatların tercüme edilmesini, ancak belli şartlar çerçevesinde câiz görmüştür. Tercüme her iki dili iyi bilen bir şahıs tarafından yapılmalı ve tercümeden Allah'a bir noksanlık izafesi gelmemelidir.³²

Allah cisimlikle ve cevherlikle vasfedilemez. Çünkü Allah'ın isimleri ve sıfatları tevkifidir. Cisim, cevher vs. gibi sıfatlar Kur'ân'da ya da sahih sünnette vârid değildirler. Allah'ın cisimlikle ve cevherlikle vasfedilememesinin caiz olmayışına bir diğer delil de onun mahlûkata benzememesidir. Cevherlik ve arazlık mahlûkatın vasıflarıdır. Allah'ın bunlarla vasfedilmesi durumunda ölçü, zıd, ortak ve benzerlikle vasfedilmesi de söz konusu olacaktır. Halbuki Allah'a şey denilmesine bile ancak Allah'a yakışacak manalar kastedilmesi halinde cevaz verilmiştir.³³

Ebû Hanîfe'ye göre Allah'ın isimleri ve sıfatları arasında bir farklılık yoktur, hepsi eşittir. İsimler ve sıfatlar fazilet ve yücelik açısından eşittirler. Aralarında bir farklılık yoktur.³⁴

Ebû Hanîfe ispat ettiği bütün isim ve sıfatların ezeli olduklarını ifade etmiştir. Allah'ın sonradan olma bir isim ve sıfatı yoktur. Kim onun isim ve sıfatlarının ezeli olmayıp mahlûk olduğunu söylerse bu sözü sebebiyle kâfir olur. Ona göre sıfatların ezeli oluşlarında tereddüt etmek ve tevakkuf etmek te küfürdür.³⁵

Ebû Hanîfe'ye göre Allah ahirette görülecektir. Mü'minler O'nu cennette gözleriyle, teşbihsiz, keyfiyetsiz ve mesafesiz olarak göreceklerdir.³⁶

³⁰ Ebû Hanîfe, Nu'man b.Sâbit, *el-Fıkhu'l-Ekber*, (İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri içinde,çev.Mustafa Öz), Kalem Yay., İstanbul, 1981, s.67.

³¹ Ebû Hanîfe, Nu'man b.Sâbit, *el-Vasiyye*, (İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri içinde,çev.Mustafa Öz), Kalem Yay., İstanbul, 1981, s.74.

³² Bkz. el-Karî Alî, *Şerhu'l Fıkhu'l-Ekber*, Kâhire 1955, s.104.; Beyâzîzâde, *Îşârâtu'l Merâm*, s.191.

³³ *el-Fıkhu'l-Ekber*, s.59.

³⁴ *el-Fıkhu'l-Ekber*, s.63.

³⁵ Bkz. *el-Fıkhu'l-Ekber*, s.58.

³⁶ Beyâzîzâde, a.g.e., s.89.

Ebû Hanîfe, ahiretteki “ruyetullah”ı, Kur’an ve Sünnetle ispat etmiştir. Kur’ân’dan delil Allah’ın şu ayetidir: “ O gün aydınlanmış yüzler vardır. Ve onlar rablerine bakacaklardır.³⁷ Sünnetten delil ise Allah resûlü (s.a.s.)’in şu sözleridir: “Sizler dolunayı bulutsuz bir havada apaçık gördüğünüz gibi rabbinizi de göreceksiniz. Bunun için gün boyunca namazlarınızı vaktinde eda etmeye ve kaçırmamaya gayret edin.”³⁸

Ebû Hanîfe İsbat-i vâcib konusunda kullandığı örnekler “nizâm” ve “imkân”³⁹ delilinden esaslar içermektedir. Bu istidlal, âlemin varlığının ve üzerinde gerçekleşen değişimlerin bir var ediciye ihtiyaçlarının olduğu teması üzerine bina edilmiştir.

3.Halku’l Kur’ân

Kaynakların ittifakla belirttiğine göre halku’l-Kur’ân meselesi II. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır. Bunu ilk defa kelâmî bir tartışma konusu haline getiren Ca’d bin Dirhem’dir. Cehm bin Safvân da bu görüşü benimseyip yaymıştır. Erken devir âlimlerinden İbn Kuteybe, bir eserinde bu meseleyi ilk defa Cehm bin Safvân ile Ebû Hanîfe’nin tartıştığını nakleder. Kâdî Abdülcebbâr da, Ebû Hâşim el-Cubbâî ‘den naklen konunun Ebû Hanîfe ve öğrencileri zamanında ortaya çıktığını belirtir.⁴⁰

Bu konuda Ebû Hanîfe’ye nisbet edilen görüşler farklı olup üç noktada toplanabilir.

a)Kur’ân’ın sadece Allah kelâmı olduğuna inanmak gerekir. Bu konuda ileri giderek Kur’ân’ın mahlûk olup olmadığı konusunu tartışmak caiz değildir.

b)Kur’ân mahlûktur, çünkü Allah’ın dışındaki her şey mahlûktur. Buna göre yaratılmış bir şeye yemin etmek câiz olmadığından Kur’ân’a yapılan yemin geçerli değildir.

c)Kur’ân Allah kelâmı olup mahlûk değildir, fakat Kur’ân’ı telaffuz edişimiz ve onu yazışımız mahlûktur. Kim Allah’ın kelâmı mahlûktur derse kâfir olur.⁴¹

³⁷ el-Kıyâme 75/22.

³⁸ el-Buhârî, Mevakît 16,26, Ezan 129; Ebû Dâvûd, Sünnet 19; et-Tirmizi, Cennet 16.

³⁹ Nizam ve İmkân delili için bkz. topaloğlu, Bekir, *Allah’ın Varlığı (isbat-ı vacib)*, D.İ.B. yay. Ankara, 1979., s.57-63.

⁴⁰ Yavuz, Yusuf Şevki, “Halku’l-Kur’ân”, *DİA*, s.371.

⁴¹ Yavuz, Yusuf Şevki, “Ebu Hanife”, *DİA*, c.X/140, bkz. Beyâzîzâde, a.g.e.,s.86-87.

Kur'ân'ın mahlûk olduğunu ileri süren ve Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen ikinci rivayet ya onu kötölemek isteyenlerce uydurulmuştur veya eksiktir. Eş'arî *Makalât*'ında Kur'ân'ın mahlûk olduğunu kabul edenleri kaydettiği halde bunlar arasında Ebû Hanîfe'yi zikretmemiştir. Birinci rivayetin ise halku'l Kur'ân tartışmasına girmeyi uygun görmediği dönemdeki görüşünü yansıtmış olması muhtemeldir. Üçüncü rivayet Ebû Hanîfe'nin nihaî görüşü olmalıdır.⁴²Nitekim *el-Fıkhü'l Ekber* ve *el-Vasiyye* de bu hususu bu konuya şöyle açıklık getirmektedir.

Allah'ın "kelam" sıfatı ne onun zatı, ne de zatından başka bir şeydir. Onun kelamı; zatiyla kaim olan ezeli bir sıfattır.⁴³ Allah'ın zatiyla kaim olan sıfatına vahiyle indirilen lafızlar, harfler, sesler delalet ederler. Bir başka ifadeyle Allah'ın ezeli olan kelamı bu vasıta ve aletlerle anlaşılır. Bizler harfler, mahreçler vs. aletlerle konuşurken Allah (harfsiz ve aletsiz) vasıtasız konuşur.⁴⁴ Yani Allah'ın kelâmı, harfle, sesle değildir. Kur'ân, Allah kelamıdır, mushaflarda yazılmış, kalplerde korunmakta, dillerde okunmaktadır ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'e indirilmiştir. Ama Allah'ın kelamı bu sayılanlara hulul etmemiştir.⁴⁵ Kur'ân 'a Allah'ın vahyi denilir. Bu çerçevede Allah'ın zatiyla kaim olan sıfatı manasıyla Kur'ân'a mahlûk denilemez. Kim Allah'ın kelamı mahlûktur derse kâfir olur.⁴⁶ Allah'ın zatiyla kaim olan sıfatına delalet eden, vahiyle indirilen, lafızlar bunların okunması, yazılması ve telaffuzu ise mahlûktur.⁴⁷

Lafız –mana ayrımı yapıp Kur'ân'ın mahlûk olup olmaması meselesine ilk defa bu açıdan yaklaşan o olmuştur.⁴⁸

4.Nübüvvet

Ebû Hanîfe peygamberlerin peygamberliklerine imanın İslâm dininin temeli olduğu kanaatindedir.⁴⁹ Akli da Peygamberi de Allah'ı tanımanın vasıtaları olarak telakki etmesine rağmen akıl vasıtasıyla Allah'ı tanımanın vacip oluşunu söyleyip, sırf akıyla Allah'ı tanıyamayanın hükmü hakkında sukut etmesi manidardır. Ona göre

⁴² Yavuz, Yusuf Şevki; "Ebu Hanife", *DİA*, c.X/140.

⁴³ *el-Fıkhü'l-Ekber*, s.58., *el-Vasiyye*, s.151.

⁴⁴ *el-Fıkhü'l-Ekber*, s.58., *el-Vasiyye*, s.151.

⁴⁵ *el-Fıkhü'l-Ekber*, s.58., *el-Vasiyye*, s.151.

⁴⁶ *el-Vasiyye*, s.151.

⁴⁷ *el-Fıkhü'l-Ekber*, s.58,59.

⁴⁸ Yavuz, Yusuf Şevki; "Halku'l-Kur'ân", *DİA*, s.371.

⁴⁹ *el-Fıkhü'l-Ekber*, s.58.

peygamber daveti ulaşan bir akıllı çocuğun imanı sahihtir. Onun bu tavrı akla iman meselesine özel olarak teklifin şartının iki olduğu düşüncesini getirmektedir. Bunlardan birisi akıl, diğeri de peygamber davetinin ulaşmasıdır. Peygamber daveti ulaşan bir çocuk bile olsa, iyiyi kötüden ayırt edebilecek derecede akıllı ise imanı da irtidadı da sahihtir. Peygamber daveti ulaşmamışsa akılla Allah'ı bulmak yine vacip ise de bulamama durumunda küfür hükmü vermektan uzak durmuştur.

Bütün peygamberlerin getirdiği dinlerin temel prensipleri tevhid esasına dayalı tek bir sistem oluşturmakla birlikte şeriatları farklı olabilmıştır. Allah'a inandığı halde Hz. Muhammed'i in peygamberliğini reddeden kimse Allah'a da iman etmemiş sayılır.⁵⁰

Peygamberlerin küçük hata (zelle) işlemleri mümkündür. Ancak onlar şirkten, büyük ve küçük günahlardan korunmuştur. Peygamberlerin şefaati ve onlara verilen mucizeler haklıdır. Hz. Peygamber'in parmağı ile ayı ikiye ayırması ve miraca çıkması bu tür olaylardandır.⁵¹ Ebû Hanîfe Hz. Peygamber'in mucizelerini kapsamlı bir şekilde ele almamış, nübüvvetin ispatında da delil olarak kullanmamıştır. Bununla birlikte mucize ve kerametın hak olduğunu ifade ettiği gözlenmektedir. Ebû Hanîfe, mucize kelimesini kullanmayıp ona eş değer bir kelime olarak “ âyât” (deliller) kelimesini kullanmıştır.⁵²

Ebû Hanîfe teklifin şartlarının oluşması durumunda Hz. Muhammed (s.a.s.) in peygamberliğine imanın, imanın rükünlerinden olduğu kanaatindedir.⁵³ Peygamberlerin peygamberliklerine iman; imanın olmazsa olmaz şartlarından olarak nitelemesi, Allah'ı birleyen ama Hz. Muhammed (s.a.s.) 'in peygamberliğine iman etmeyen birisinin kâfir olduğuna dair fetva vermesi onun bu görüşte olduğunun en belli başlı delillerindendir.

Sünnî kelamın Eş'arîyye kolu nübüvvet konusunu, mezhebin kuruluşunu tamamladığı kabul edilen Bâkılânî (403/1013) ile ağırlıklı olarak gündeme getirmiştir. Bâkılânî'den yaklaşık bir asır önce ilmî faaliyetlerini sürdüren Mâturîdî ise döneminde nübüvveten en büyük önemi veren kelamcıdır. Aslında nübüvveten karşı direniş,-belki de

---

⁵⁰ Nisa, 4/65.

⁵¹ Beyâzîzâde a.g.e.,s.104-105.; Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müteallim*, s.26-27.

⁵² *el-Fıkhu'l-Ekber*, s.61.

⁵³ *el-Âlim ve'l-müteallim*, s.23-24.

İslâmiyet'in gücünü kabul ettirmesinin ardından – ortaya çıkmış ve argümanlarını ileriye sürmeye başlamıştı.⁵⁴

İmam Mâtürîdî, Hz. Muhammed'in risaletini ispat etmek üzere kullandığı delillerden mucize nevileri ve bunların hissî-akli-haberî şeklinde tasnifi sonraki Mâtürîdîyye müellifleri için model olmuştur. Mâtürîdî, sonraki kelam kitaplarının çoğunda söz konusu edilen bu tür mucizelerin yanı sıra, ayetlerden de destek alarak Hz. Peygamber'in manevi portresi üzerinde de durmuştur.⁵⁵

Mâtürîdî'nin nübüvvet konusuna önem verme konusunda açmış olduğu çığır, sonraki müellifler tarafından devam ettirilmiştir.

5.Âhiret

Kabirde ruhun kula iade edilmesi, kabrin sıkıştırması ve azabı bütün kâfirler ve Müslümanlardan günahkâr olanların bir kısmı için haktır, mümkündür ve vakidir. Hakkında hadisler bulunması dolayısıyla⁵⁶ kabirde, Münker ve Nekir'in sualleri hak ve vakidir.

Ebû Hanîfe'ye göre “kabir azabını bilmem” diyen kimse Cehmiyye⁵⁷ zümresindedir. Çünkü o, Yüce Allah'ın kabir azabını kastederek: “Onlara iki defa azap edeceğiz”⁵⁸ ve “Zulmedenler için bundan ayrı bir azap daha vardır.”⁵⁹ sözlerini inkar etmektedir. Eğer bir kimse derse ki, “Ben ayete inanıyorum fakat onun te'vil ve tefsirine inanmıyorum” küfre girer.⁶⁰ Çünkü Kur'an'dan bazı ayetlerin te'vili, tenzilinin ayıdır. Eğer onu inkâr ederse kâfir olur.⁶¹ Allah nefisleri öldükten sonra diriltir ve kıyamet günü amellerin mizanla tartılması haktır.⁶²

Ebû Hanîfe'nin akaid risalelerinde belirtildiğine göre o cennet ve cehennemin ebedî olduğunu kabul eder. Diğer bazı kaynaklarda ise cennet ile cehennemin ebedî

⁵⁴ Yavuz, S.Sabri, İslâm Düşüncesinde Nübüvvet, İnsan Yayınları, İstanbul, t.y., s.135-168.

⁵⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd* (çev. Bekir Topaloğlu), T.D.V.Yay., Ankara, 2002, s.314-316.

⁵⁶ Buharî, “Cenaiz”, 82; Müslim, “İman”, 34.

⁵⁷ Cehmiyye, Cehm b. Safvân'a (128/745) uyanların mezhebidir. Cehm b. Safvân, amellerde cebr ve ızdırar olduğunu söyleyerek, insandaki iş yapabilme gücünü reddetmiştir. Kabir azabı, sorgu melekleri, mîzan, sırat, şefaatte bu mezhep tarafından inkar edilmiştir.

⁵⁸ Tevbe, 9/11.

⁵⁹ Tûr, 52/47.

⁶⁰ bkz. Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ebsat*, s.55.

⁶¹ bkz. Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ebsat*, s.55.

⁶² El-Enbiya,21/47.

olmadığına ve yaratılan her şeyin mutlaka yok olması gerektiğine inandığı rivayet edilir. Nitekim Ebû Hanîfe, *Fıkhu'l-Ebsat*'ta “cennetlik ve cehennemlikler girdikten sonra cennet ve cehennem yok olacaktır” diyen kimsenin orada ebedî kalışı inkar ettiği için, kafir olacağını söylemiştir.⁶³ Şu da var ki Ebû Hanîfe cennetin ebedî oluşuna delil getirdiği halde cehennemın ebedîliğine dair bir delil zikretmemiştir.⁶⁴

6. İmâmet

Devlet başkanının, müminlerin bir araya gelip istişarede bulunmaları yoluyla seçilmesi gerektiğini kabul eden Ebû Hanîfe'ye göre, Peygamberimiz'den sonra bu ümmetin en üstünü Hz. Ebû Bekir, sonra Hz. Ömer, sonra Hz. Osman, sonra Hz. Ali'dir.⁶⁵ Bununla Ebû Hanîfe ahabın faziletinin hilafet sırasına göre olduğunu belirtmiştir.

Hilâfete, idareyi zorla ellerine geçiren Emevî ve Abbâsîler'in değil ümmetin işlerini düzeltmek isteyen Ali evlâdı lâyıktır. Fakat buna dayanarak Ebû Hanîfe'nin Şîa'nın imamet anlayışını benimsediğini söylemek mümkün değildir. Ebû Hanîfe'nin halife seçimi ile ilgili görüşü ile onun Ehl-i beyt sevgisini karıştırmamak gerekir. Ebû Hanîfe'ye göre hilafet vasiyetle, tavsiye ile olmaz.⁶⁶ Ona göre hilafet, o makama geçmeden önce hür bir seçimle bir baş tayin etmektir. Şu bir gerçektir ki, Ebû Hanîfe imâmeti nasla Ehl-i beyte verilmiş bir hak olarak görmemiş, sadece döneminde Ehl-i beyte mensup olanları imâmete diğerlerinden daha lâyük kabul etmiştir.⁶⁷

F- SÜNNÎ KELÂMİN OLUŞUMUNA ETKİSİ

Ebû Hanîfe Havaric, Cehmiyye, Kaderiyye, Mûtezile, Müşebbihe ve Mürctie gibi itikadî mezheplerin teşekkül ettiği bir dönemde yaşamış olup, itikadî konulardaki görüşleri ile Ehl-i sünnet kelâmının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

⁶³ bkz. Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ebsat*, s.62.

⁶⁴ Yavuz, Yusuf Şevki; "Ebu Hanife", *DİA*, X/140.

⁶⁵ *el-Fıkhu'l-Ekber*, s.69.; Beyâzîzâde a.g.e., s.144.

⁶⁶ Ebu Zehra, Muhammed, a.g.e., s.191.

⁶⁷ Yavuz, Yusuf Şevki, "Ebu Hanife", *DİA*, X/141.

Ebû Hanîfe naklin yanında akli ihmal etmemiş, itikadî meseleleri açıklamak için akli kıyaslar yapmış, düşüncesini Kur'an, sahih hadisler ve ashabın ileri gelenlerinin anlayışları ile şekillendirdiği için yabancı kültürlerin tesirinden uzak kalmıştır.

Mülhidlere karşı Allah'ın varlığını ispatlamak için başvuru ve esaslarına Kur'ân-ı Kerim'de işaret edilen, daha sonra "ihtirâ" ve "inâyet" diye adlandırılan akli delilleri kullanmış, âlemin "lâ min şey"den yaratıldığını söylemiş ve bu bağlamda tartışmalar olsada adem kelimesini kullanmıştır. Yani ona göre âlem her bakımdan yokluktan yaratılmıştır. Ayrıca Ebû Hanîfe Allah'a şey'iyet izâfe ederek bir anlamda hâricî mevcudiyeti bulunduğuna temas etmiştir.⁶⁸

Bilindiği üzere Mu'tezile'ye göre Allah'ın sıfatları vardır, ancak bu sıfatlar onun zâtı üzerine zâid manalar, yani zâtından ayrı düşünülebilen şeyler olmayıp zâtında mündemiçtir. Binaenaleyh Allah için "alîm, sem'î, basîr'dir" denilebilir, fakat "onun ilim, sem', basar... sıfatı vardır" denilemez. Allah'ın sıfatları da zâtı gibi kadîm olacağından ikinci anlayışa göre birden fazla kadîm kabul edilmiş olur, bu ise tevhid prensibine aykırıdır. Ayrıca Mu'tezile'ye göre fiilî sıfatlar ezeli olmayıp, hâdis sıfatlardır.⁶⁹ Ebû Hanîfe ise zât sıfat ayrımı yaparak ilâhî sıfatları muhtemelen ilk defa zâtî, fiilî kısımlarına ayırıp hepsinin kadîm olduğunu savunmuş, böylece Mu'tezile ve Cehmiyye'nin sıfat anlayışını reddetmiştir.

Ebû Hanîfe, halku'l Kur'ân konusunda Cehmiyye ve Haşviyye arasında mütedil bir görüşü savunarak daha sonra Ehl-i sünnet kelâmcılarınca yapılan lafzî ve nefsî kelâm ayırımına zemin hazırlamıştır. Nitekim Cehmiyye 'ye göre Kur'an yaratılmıştır. Onlara göre akıl ve nakil Kur'an'ın yaratılmış olduğunu göstermektedir. Haşviyye'ye ise tam aksine ilâhî sıfatları ispat edip Kur'an'ın bütün yönleriyle ezeli olduğunu savunmuşlardır. Ebu Hânife'ye göre ise, Kur'ân'ı okumamız, yazmamız mahlûktur. Fakat bizzat Kur'ân kadimdir.⁷⁰

Ebû Hanîfe kadere imanı gerekli görüp kulun iradesiyle fiil yapma gücüne sahip kılındığını kabul etmiş, insanın mümin iken kâfir, kâfir iken mümin olabileceğini söyleyerek cebir anlayışından uzaklaşmıştır. İnsanın kaderinin insan iradesine göre

⁶⁸ Yavuz, Yusuf Şevki, "Ebu Hanife", *DİA*, c.X/142.

⁶⁹ Çağatay, Neşet, Çubukçu, İbrahim Agâh, *İslam Mezhepleri Tarihi*, A.Ü.İ.F.Yay., Ankara, 1976, s.168.

⁷⁰ bkz. Ebû Hanîfe, Nu'man b.Sâbit, *el-Fıkhu'l-Ekber*, s.67.

şekillendiğini kabul etmiş, insan için bir kudret ve irade hürriyeti tanımayan Cebriyye'yi reddetmiştir.

Ebû Hanîfe'ye göre iman ve küfür kulların fiilleridir. Kulların fiillerini yaratan Allah'tır, kul ise fiil yapmayı diler ve onu icra eder. İmam-ı Azam bu görüşüyle halk-kesb ayrımını dile getirmiştir. Böylece Mu'tezile ve Kaderiyye'nin "Kul fiilinin hâlıkıdır, bu fiilerin Allah'ın yaratmasıyla bir ilgisi yoktur" şeklinde özetlenebilen görüşlerini reddetmiştir. Halk-kesb ayrımı daha sonra Ehl-i Sünnet kelâmcıları tarafından geliştirilmiş özellikle Mâturîdîler tarafından sistemleştirilmiştir.

Ebû Hanîfe imanı tasdik, mârifet ve ikrar unsurlarına dayandırmakla iman için mârifeti yeterli gören Cehmiyye'yi ve sadece ikrarı kâfi gören anlayışları reddetmiş, amelin imandan ayrı olduğunu ve dolayısıyla artıp eksilmeyeceğini ortaya koymakla da Mu'tezile ve Havâric'e muhalefet etmiştir.

İmam Âzam'dan sonra, özellikle Mu'tezile ve bid'at ehli diğer fırkaların itikâdî sahadaki faaliyetleri üzerine, Ehl-i Sünnetin, İmam Âzam ve ondan öncekiler tarafından konulan esasları geliştirilmiştir.

Mutezile ilm-i kelâmının zuhûrundan bir buçuk asır sonra Selefiyye âlimlerinden bazıları "iman meselelerini akıl kaideleriyle te'yid etme" ihtiyacını hissetmişlerdir. İbn Küllâb el-Basrî⁷¹ (v.240/854) ile Hâris b. Esed el-Muhâsibî (243/857) gibi Selef âlimleri, kendi zamanlarına kadar teessüs etmiş bulunan selef akîdesini, kelâmın ana delillerinden olan aklın hüccet ve burhanlarıyla teyid etme ihtiyacını duymuşlar ve böylece Ehl-i Sünnet inanç esaslarının kurucuları olmuşlardır.⁷²

Bu devreden bir asır sonra, iki büyük isim, Ebû'l Hasan el-Eş'arî (324/936) ile Ebû Mansur el-Mâturîdî (333/944), Ehl-i Sünnetin görüşlerini bütünüyle sistemleştirmiş ve yaymışlardır. Artık onlardan sonra Ehl-i Sünnetin îtikâdî görüşleri Eş'arîlik ve Mâturîdîlik adı altında tedvin edilir olmuştur.⁷³

⁷¹ bkz. Yücedoğru, Tevfik, *Ehl-i Sünnete Giden Yolda İbn Küllâb ve Küllâbiye Mezhebi*, emin yay., Bursa,2006.

⁷² Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmi Giriş*, Damla yay., s.22.

⁷³ bkz. Kılavuz, A.Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, s.405-407.

Özellikle Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin fikhi ve itikadi görüşlerinde Ebû Hanîfe'ye dayandığı ve sistemini onun görüşleri üzerine kurduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Onun Ebû Hanîfe'ye uzanan hoca silsilesi şu şekildedir:

Ebû Hanîfe(150/767)

Muhammed eş-Şeybânî (189/804)

Ebû Bekr Ahmed b. İshâk el-Cuzcânî (3. asrın ortaları)

Ebû Nasr Ahmed b. Abbâs el-Huseyn el-Iyâzî (4. asrın başları)

Ebû Mansûr el-Mâturîdî (333/944)

Ebû Hanîfe'nin akaide dair görüşlerini Ebû Ca'fer et-Tahâvî daha çok Selef anlayışı çerçevesinde, Ebû Mansur el-Mâturîdî ise kelâm statüsü içinde açıklayıp yaymıştır. İnanç konularına yaklaşım yöntemi açısından ve kapsam yönünden Ebû Hanîfe'den yararlanan Mâturîdî ondan yer yer iktibaslar yapmış ve görüşlerine dayanak kabul etmiştir. Daha sonra Mâturîdî'yi takip eden âlimlerce geliştirilen bu muhteva günümüze kadar taşınmış ve Mâturîdîyye adıyla meşhur olmuştur.

Mâturîdî *Te'vilât*'ın'da Ebû Hanîfe'nin metodunu ve görüşlerini daha sistemli hâle getirerek, ayetlerin anlaşılmasında âdeta uyulması gereken birtakım kurallar ortaya koymakta ve dinde aklın tutarlı bir biçimde kullanılmasını gösteren bir usûl sunmaktadır.⁷⁴

Sadru'l-İslâm Muhammed el-Pezdevî (v.493/1100) ve Hanefiyye ulemâsından, Buhârâlî Nûreddîn es- Sâbûnî'de (v.580/1184) eserlerinde Ebû Hanîfe'ye sadâkatla bağlılık göstermişlerdir.⁷⁵

Ebû'l –Muin Neseî, *Tabsıratü'l-Edille*⁷⁶ isimli eserinde Semerkand âlimlerinin Ebû Hanîfe'nin görüşlerini mezhepleştirdiğini belirtmiştir. Beyâzîzâde Ahmmed Efendi Ebû Hanîfe'nin akaid risalelerini önce “*el-Usûli'l –münife li'l –İmam Ebî Hanîfe*” adlı eserde kelâmî tertibe göre düzenleyip bir araya getirmiş, sonra da “*İşâratü'l- meram min İbâratı'l İmam*” adını verdiği kitabında görüşlerini şerh etmiştir.

Ebû Hânîfe, imanın artıp eksilmeyeceğini, inanan kişinin gerçek mü'minin demesi gerektiğini söylediğinden dolayı Selefî akîdeye mensup hadis âlimlerince

⁷⁴ Kutlu, Sönmez, a.g.e., s.287.

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız, Pezdevî, Muhammed, *Usûli'd-Dîn*, Ehl-i Sünnet Akaidi (çev.Şerafettin Gölcük),Kayıhan yay., İstanbul, 1994, s.6.; Sâbûnî, Nureddîn, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn* (Mâturîdiyye Akaidi, çev. Bekir Topaloğlu), D.İ.B.Yay., Ankara, 2000.

⁷⁶ En-Neseî, Meymun b. Muhammed, *Tabsıratu'l- Edille Fî Usûli'd-Dîn*, D.İ.B. yay., Ankara, 1993, s.53.

eleştirilmiştir. Mevcut kaynaklara göre Ebû Hanîfe'yi tenkit edenlerin başında Buhârî gelmektedir. Ayrıca Ebû Hanîfe günah işleyenlerin mü'min olduğunu savunup akıbetlerini ahirete tehir etmesinden veya Allah'ın iradesine havale etmesinden (ircâ) dolayı Mürcîî olarak adlandırılmıştır.

Ebû Hanîfe'nin günah işleyenlerin mü'min olduğuna dair görüşü Selefîyye dâhil olmak üzere bütün Ehl-i Sünnet'in görüşü haline geldiği dikkate alınırsa onun Mürcie'ye nispet edilmesi, mezheplerle ilgili kavramların o devirde henüz yerleşmemesinden kaynaklandığı söylenebilir.⁷⁷

Ancak Ebû Hânife'ye yöneltilen eleştirilere bakılırsa onun rasyonel bilgilere önem veren, inanç konularında bu bilgileri kullanıp naslara bu çerçevede bakan İslâm'ın erken devirdeki yenilikçi düşünürlerin başında geldiğini de göstermektedir. Nitekim Ebû Hanîfe'nin itikadî konularda ortaya koymuş olduğu görüşlerinin daha sonra oluşan Sünnî kelimelerden Mâturîdiyye'ye şekil verdiği bilinmektedir. Mâturîdîler inanç konularında İmâm-ı A'zam'ın görüşlerinden son derece etkilenmişlerdir.

---

⁷⁷ Yavuz, Yusuf Şevki, "Ebu Hanife", *DİA*, c.X/140.

II.BÖLÜM
EBÛ HANÎFE'NİN KADER VE İNSAN FİİLERİ GÖRÜŞÜ

A-KADER KELİMESİNİN SÖZLÜK ve TERİM ANLAMI

Kader kelimesi lügatte; “miktar, ölçü bir şeyi bir ölçüye göre tayin ve tesbit etmek ve bir hikmete göre yapmak” manalarına gelmektedir.¹

Bir başka kullanıma göre kader kelimesi lügatte; “bir şeyin kemiyetinin(sayı ve miktarının) açıklanması” manasına gelir.² Bu mana, kelimenin kök manasında bulunan “ miktarları takdir” ile ilgilidir.

Tef’il babına nakledilmekle takdir, “bir şeye güç yetirmek ve kâdir olmak” manasına gelir.³ Bu güç de sınırlı olacağı için, kelimenin kök manası buna da elverişlidir. Ölçülü ve sınırlı vermek, yani azaltmak manasına da gelir.

Bundan başka kader kelimesi, “hazırlamak, düzeltmek, kolaylaştırmak, müddet tayin etmek”⁴ gibi manalara da gelmektedir ki, bunların hepsi yukarıda belirtildiği gibi kök manalar ile ilgilidir.

Lügatte birden çok manaya gelen “kader” kelimesi, terim olarak genellikle “kaza” kelimesi ile birlikte kullanılır ve aralarında bir ilişki kurulur. Buna göre kaza ve kader kelimelerinden biri, “mahlûkatın belli bir plan ve ölçüye göre takdir edilmesi”, diğeri de “takdir edilen şekle göre varlıkların yaratılması, ortaya çıkması” manasına gelmektedir. Her iki mana da bu kelimelerin sonradan kazandıkları izafî anlamlardır ve bu kelimelerin kök manaları ikisi için de kullanılmaya müsait olduğundan, bu iki kelimededen hangisine kaza, hangisine de kader denileceği hususunda ihtilaf edilmiştir. Daha sonra ortaya çıkan türlü fikirler neticesinde bu ıstılahî manaları alan kaza ve kader kelimeleri başlangıçta bu manalarda kullanılmıyordu.

Kaza ve kader kelimelerinin Eş’arî ve Mâturîdî mütekellimlerce farklı manalarda kullanıldığı görülmektedir.

Mâturîdîlere göre kader: “Hak Teâlâ’nın ezelden, ebede (sonsuzluğa) kadar olmuş ve olacak şeylerin zaman ve yerini, özellik ve niteliklerini, ne şekilde ve ne

¹ İbn Manzûr, Cemâlüddîn, *Lisanu’l-Arap*, c.XX./47-49, Beyrut, tsz.; Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, c.II, s.618, İstanbul, 1305 h.

² Râğıb el- İsfahânî, *el- Müfredât*, s.596., 1970.

³ Râğıb el- İsfahânî, a.g.e., s.596.

⁴ Râğıb el- İsfahânî, a.s.e., s.597.

zamanda olacaklarsa onların hepsini ezeli anlamda bilip, o şekilde sınırlaması ve takdir etmesine denir.”⁵

Bu bakımdan kader, Allahu Teâlâ'nın ilim ve irade sıfatlarına râcî olup, kadere iman, bu sıfatlara ve ezeli olan taallûklarına iman etmek demektir.

Mâtürîdîlere göre kaza ise: “Cenâb-ı Hakk'ın, ezelde irade ve takdir buyurmuş olduğu şeyleri, zamanı gelince ezeldeki ilim, irade ve takdirlerine uygun olarak yaratması” demektir.

Bu bakımdan kaza, tekvin sıfatına râcî olup onun sahası içine girmektedir.⁶

Kader ve kazaya verilen bu manalara göre kader, kazadan daha kapsamlı ve geneldir. Yani kaderin dairesi, kazanınkinden daha geniştir. Çünkü; kader, ezeli tedbir ve sebepler mecmuası, kaza ise, hâdis olan mümkünler ve yaratma fiilleridir.

Kader, bu kâinatı idare eden ilâhî kanun ve ölçü, kaza ise, bu kanuna uygun olarak aynen yerine getirmektir.

Eş'ârîlerin kader ve kaza kelimelerine yükledikleri anlam biraz farklılık göstermektedir. Eş'ârîlerin kaza dediğine Mâtürîdîler kader, Mâtürîdîlerin kaza dediğine de Eş'ârîler kader diyorlar. Buradaki ihtilaf sırf lafzî olup tarifler hemen hemen birbirinin aynıdır. Bu lafzî ihtilafa araştırmamızın temel konusu olmadığı için burada son veriyoruz.

Araştırmanın bu bölümünde daha geniş olarak açıklanacağı üzere Mâtürîdî mütekellimler diğer görüşlerinde olduğu gibi kader konusunda da Ebû Hânîfe'nin görüşüne paralel açıklamalarda bulunmuşlardır.

B-KADER MESELESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Kader meselesi, her devirde bütün İslâm kelamcılarını en fazla meşgul eden itikâdî ve fikrî problemlerden biri olmuştur. Bu mesele bir yönüyle Allah tasavvurunu ilgilendirirken bir yönüyle de insanı ilgilendirmektedir. Söz konusu nitelikler de onun neredeyse insanla eşdeğer tarihe sahip olmasına ve hemen tüm düşünce sistemlerine konu olmasına sebebiyet vermiştir.

⁵ El-Mâtürîdî, *Kitabu't Tevhid*, Kahire, tsz., s.306.; Kılavuz, A. Saim, a.g.e., s.172-173.

⁶ Arslan, Ali Aydın, *İslam İnançları ve Felsefesi*, Çağrı yay., İstanbul, 1980.,s.361.

Bir başka ifadeyle bu problem bir yandan mutlak ilim, mutlak irade ve mutlak kudret sahibi, her şeyin yaratıcısı olan Allah'ın hâkimiyetini; diğer yandan ise, âlemdede bir şeyler yapmakla görevli olan ve bu görevi de kendisine zaman zaman peygamberler vasıtasıyla bildirilen insanın hürriyetini direkt olarak ilgilendirmektedir.

Kader konusunda günümüze kadar yapılan tartışmalar, işte bu iki tarafın rollerini belirlemede düğümlenmektedir. Acaba Allah ile insanın, filler konusundaki rolleri nasıl gerçekleşmektedir? Ortaya çıkan filler Allah'a mı, yoksa insana mı aittir? Eğer Allah'a ait ise, insanın sorumluluğu nasıl izah edilebilir? Allah'a ait değil de insana ait ise, bu kez Allah'ın mutlak hâkimiyeti nasıl temellendirilecektir? İşte bu tür sorular, kader probleminin temelini teşkil etmektedir.

Kader problemi İslâm Dini ile birlikte ortaya çıkmış bir mesele değildir. İnsanın yeryüzüne ayak basmasıyla birlikte, ta ilk çağlardan günümüze kadar pek çok filozof ve ilim adamı bu konu üzerinde fikir yürütmüştür.

Kader problemi, İslâm'ın gelişinden sonra, özellikle Hz. Peygamber ve Hulefa-i râşidin devirlerinde ciddi olarak tartışılmamış, daha doğru bir ifadeyle kader tartışma konusu olarak görülmemiştir. Çünkü Hz. Peygamber her fırsatta, Müslümanları kader konusunda münakaşaya girmekten şiddetle menetmiş, aralarında fitne ve fesat tohumlarının saçılmasına, dolayısıyla tesis edilmiş olan birlik ve beraberliğin bozulmasına sebep olabilecek her türlü ihtilaf noktalarından şiddetle kaçınmalarını kendilerinden istemiştir.⁷ Ancak Hz. Osman'ın (v. 35/656) şehit edilmesini takip eden olaylar, Hz. Ali (v.40/661) döneminde meydana gelen iç savaşlar, Müslümanlar üzerinde büyük tesir icrâ etmiş, çok acı hatıralar bırakmış ve neticede bir inanç problemi olarak kader gündeme gelmiştir. Özellikle Emevîler döneminde (H.41-132/M. 661-750) kader konusunda birbirinden farklı görüşler zuhur etmiştir.

Kader meselesine ilişkin temel yaklaşımlara kısaca değinelim:

1. Kaderiyye-Mu'tezile

Kaderiyye 'ye göre insan hürdür. Kişi fiilini Allah'ın kendisine verdiği yaratma kudretiyle yaratır. Bu fiilerin yaratılmasında Allah'ın müdahalesi yoktur. Eğer bu filleri

---

⁷ Tirmizi, Kader, (c.IV. s.443);İbn Hanbel, *Müsned*, c.II. S.178 ve 196.

hür iradesiyle seçip yaratan kul değil de Allah olsaydı, kulun o fiilden dolayı ceza görmesi zulüm olurdu.

Başlangıçta “Kaderiyye” olarak isimlendirilen bu hürriyetçi akımın öncüleri Ma’bed el- Cühenî(v. 83/702) ve Ğaylân ed- Dımeşkî (v. 105/ 723) gelir. Daha sonra ise, bu akımın kader hakkındaki görüşlerini, Mu’tezile’nin kurucuları Vâsıl b. Atâ (v.131/748) ve Amr b. Ubeyd (v. 144/7619 sistemli bir biçimde geliştirmişlerdir.⁸

Mu’tezile ve Kaderiyye’nin kader konusundaki görüşleri “Kul fiilinin hâlıkıdır. Bu fiillerin Allah’ın yaratması ile ilgisi yoktur” şeklinde özetlenebilir.

Hayır ve şerri kadere bağlamayan, insana sorumluluk yükleyen, zulümlerin Allah’ın kaderi olmadığını savunanlara Emevîler kendi siyâsî çıkarlarını sarstığı için sert karşılık vermişlerdir.

2-Cebriyye

Bu akıma göre, insanda hiçbir şekilde irade ve seçme yeteneği yoktur. İnsan hür değildir. Allah Teâlâ tarafından önceden takdir edilmiş bulunan belli işleri yapmaya mecburdur. İnsanın kendine ait hiçbir fiili yoktur.

Kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratıldığını, onların gerçek anlamda bir fiile sahip olmadıklarını ve dolayısıyla insanların ihtiyarî fiileri de dahil olmak üzere bütün amellerinde mecbur olduklarını ilk defa dile getiren zâtın Ca’d b. Dirhem (v.H.106-120/M.724-737) olduğu, onun görüşlerini daha sonra, Cehm b. Safvân’ın yaydığı kabul edilir.

Cehm’e göre, insan herhangi bir fiili yapmaya kadir değildir. O, istitâat ile vasıflandırılmaz. Fiilerinde mecburdur. Onun ne kudreti, ne iradesi, ne de ihtiyârı vardır. Allah insanda, fiileri diğer yaratıklarda yarattığı gibi yaratır. Fiiller insana mecâzî olarak nisbet edilir. Suyun akması, taşın yuvarlanması gibi...⁹

İlâhî cebr (zorunluluk) adı altında, insanların başına gelen olayların önceden tayin edildi anlamında “kader” düşüncesini ilk defa Emevî iktidarı savunmuştur. Onlar

⁸ Watt, Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (çev.Ethem Ruhi Fığlalı), İstanbul, 2001.,s.259-261.

⁹ Gölçük, Şerafeddin, *Bâkılânî ve İnsan Fiileri*,T.D.V. yay.,Ankara, 1997, s.124.

zorla ele geçirdikleri iktidarı halk nezdinde meşrûlaştırmak için bu yola başvurmuşlardır.

Emevîler döneminde ortaya çıkan bu iki görüşten ilki, kaderi inkâr etme konusunda aşırı davranan hürriyetçi akım, diğeri ise kaderi ispat etme konusunda aşırı davranan cebrî akım idi. Her iki akımda siyasî amaçlar taşımaktaydı.

Yine bu dönemde örnekleri görülen, her iki akımın ortasında bir noktada kader anlayışına sahip iki zât vardı ki bunlar; hiç şüphesiz Ebû Hanîfe (v. 150/767) ve Hasan Basrî (v.110/ 728)' dir.

Onlar ana hatlarıyla, ne cebr (insanın mecbur oluşu), ne ihtiyar (tasarrufun tamamen insanda oluşu) ne de insana ait fiilerin Allah'ın iradesi dışında meydana geldiğini savunuyorlardı. Onlara göre Allah, kullarına kaldıramayacakları yükü yüklemeyiz, bilmedikleri şeyi istemez, yapmadıkları şeylerden dolayı cezalandırmaz.

Biz bu noktada sadece Ebû Hanîfe ve onu izleyen mütekellimlerin görüşlerine yer vereceğiz

C-İNSAN FİİLLERİNİN KADERDE YER ALMASI

İnsanın kendi irade ve ihtiyarıyla yaptığı fiiller ile kendi irade ve ihtiyarının dışında meydana gelen fiiller olmak üzere iki tip fiili vardır. Bunlardan birincisine ihtiyarî (iradeli) fiiller, ikincisine ıztırarî (zorunlu) fiiller adı verilir. İztırarî fiiller, nefes alışımız, kalp atışlarımız gibi zorunlu hareketlerimiz olup, bizim irademizin bu fiillerin oluşumunda en küçük bir etkisinin olmadığı açıktır. İztırarî fiillerin yaratıcısının Allah Teâlâ olduğunda, insan iradesinin bunlarda herhangi bir rolünün bulunmadığında bütün İslâm mezhepleri hemfikirdirler. Fakat kitap okumak, yazı yazmak gibi fiillerimiz ise bizim irade ve isteğimizle meydana gelmektedir. İşte kendi irademizle yaptığımız bu fiillere karşılık sevap almaya veya azap görmeye hak kazanırız.

Ehl-i Sünnet'e göre, her ne şekilde olursa olsun, bizi de yaptıklarımızı da yaratan Allah Teâlâ'dır. Fakat bilerek, irade ve seçme gücümüzü sarf ederek yaptıklarımız

bizim fiilimizdir.¹⁰ Bu tür fiiller irademizi o yöne çevirmekle meydana gelmiştir. Bundan dolayı sorumluyuz. İztırarı fiillerimizden ise, irademizi sarf etmediğimiz için sorumlu değiliz.

İnsanın belli bir kadere ve bu kaderi Yüce Allah'ın ezelf anlamda önceden belirlediği konusunda aşağı yukarı bir görüş birliği bulunmasına karşılık, bizzat iradeli fiillerin Allah tarafından belirlenmiş ezelf bir kaderde yer alıp almadığı hususunda pek çok tartışma yaşanmıştır. Esas tartışma bu alanla ilgilidir. Bunu hem her şeyi kuşatan Allah'ın ilim, irade, kudret, takdir ve yaratmasına eksiklik gelmeyecek, hakkındaki tenzih inancını zedelemeyecek şekilde hem de insanın sorumluluğunu ortadan kaldırmayacak biçimde açıklamak mümkün olacak mıdır?¹¹

Aslında meselenin anlaşılır olması için Allah'ın ilim sahibi olması, Allah'tan başka şeylerde zorunluluğu gerekli kılar mı? Ya da bir yandan Allah'a ezelf ilim atfedilirken diğer yandan insanın hür irade sahibi olduğu söylenebilir mi? gibi akla gelen soruların cevaplandırılması gerekmektedir.

Çok erken bir dönem olmasına rağmen Ebû Hanîfe'nin bu ve benzeri sorulara açıklık getirdiği söylenebilir. Bu genel bakış açılarını dile getirdikten sonra Ebû Hanîfe'nin kader ve insan fiilleri konusundaki görüşlerine geçelim.

D- EBÛ HANİFE'NİN KADER ve İNSAN FİİLLERİ GÖRÜŞÜ

1. Kadere İman ve Delilleri

Ebû Hanîfe kaderi “ meydana gelecek her şeyin ezelde tayin edilmesi”; kazayı ise “tayin edildiği şekliyle zamanı gelince gerçekleşmesi” olarak tanımlamakta ve kadere imanın İslâm'ın temel esaslarından biri olduğunu dile getirmektedir.¹²

¹⁰ Yazıcıoğlu, M. Sait, *Mâturidi ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Akid yay., Ankara, 1988., s.34-50.; Türçan, Galip, “ Kelamda İnsan Fiillerinin Yaratılması Problemi”, *S.D.Ü. İ.F.D.*, sayı:15, Isparta 2005, s.139-159.

¹¹ ayrıntılı bilgi için bkz., Kılavuz, A. Saim, *İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, Ensar neşriyat, İstanbul, 2004, s.150-185.; Gölcük, Şerafeddin, *Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri*, Esra yay., Konya, 1979., s.43.

¹² *el-Fıkhu'l-Ekber*, s.59; *el-Vasiyye*, s.73.

Ona göre Allah nesnelere var olmazdan evvel ezelden bilmekteydi. Allah varlıkları yoktan yaratmıştır. Bizim bilmemize benzemeyerek bilir. Yok olanı, yokluk halinde yok olarak bilir. Onu yaratacağı zaman nasıl olacağını da bilir. Var olanı da varlığı halinde mevcut ve onun nasıl yok olacağını da bilir. Allah, ayakta olanı, bu halinde ayakta olarak; oturduğu zaman da oturmuş halinde olarak ilmi değişmeden ve onda yeni bir bilgi hasıl olmadan bilir. Ezeli ve ebedî olan ilmi ile bilicidir.¹³

İmam Azam Allah'ın ezeli ilmini kabul etmektedir. Ancak, ilâhî ezeli ilim ile insanın davranış özgürlüğü arasında bir çelişki veya bir zorunluluk görmemektedir.

Ebû Hanîfe'ye göre Allah ezelden ilmiyle her şeyi bilmiş, ilmiyle irade edip, iradesiyle her şeyi takdir etmiştir. Allah'ın iradesi şerî emirlerin önüne geçmiştir.

Buna göre kadere iman Allah'a imanın zorunlu bir sonucudur. Çünkü Allah'ın ilim, irade, kudret gibi ezeli sıfatlarının var oluşu bunu gerektirir.

Bu delillendirme kaderin aklî olarak delillendirilmesidir.

Kadere imanın gereğine dair Ebû Hanîfe görüşlerini ayetlerle desteklemiştir. “Onların işledikleri her şey kitaplarda (amel defterlerinde) kayıtlıdır. Küçük, büyük her şey yazılıdır.”¹⁴ ayeti bunu belirtmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v)'de şöyle buyuruyor: “Allah'ın ilk yarattığı varlık kalemdir. Allah Teâlâ, kaleme yaz dedi. Kalem de, ne yazayım? dedi. Allah Teâlâ, kıyamete kadar olacak işleri yaz, buyurdu.”¹⁵

Bu ayet ve hadis haricinde Ebû Hanîfe hidayet- delâlet, hayır- şer vb. görüşlerini açıklarken de ayet ve hadislerden delil getirerek görüşlerini sağlam temellere oturtmuştur.

2. Ebû Hanîfe'nin Kader Anlayışı

Ebû Hanîfe'ye göre Allah eşyayı bir şeyden yaratmadı. Allah, eşyayı oluşundan önce, ezelden biliyordu. O, eşyayı takdir eden ve oluşturanıdır. Allah'ın dilemesi, ilmi, kazası, takdiri ve Levh-i Mahfûz'daki yazısı olmadan, dünya ve ahirette hiçbir şey vaki

¹³ Beyazîzâde, a.g.e., s.84.

¹⁴ el-Kamer, 54/ 52,53.

¹⁵ el-Vasiyye, s.152. ; Ebû Dâvud, Sünnet,16.

olmaz. Ancak onun Levh-i Mahfûz'daki yazısı, hüküm olarak değil, vasıf olarak yazılıdır.¹⁶

Ebû Hanife burada kulların fiilerinin Allah'ın ilmi, iradesi, takdiri, yaratması ve Levh-i Mahfuz'da yazması ile oluştuğunu belirttiikten sonra, Levh-i Mahfûz'da yazmasının hükmen değil vasfen olduğunu söylemekle insanın iradesini ve hürriyetini temellendirmiştir.

Nitekim Allah'ın bir şeyi hükmen yazması demek "Ali şu zamanda şu şekilde mü'min olacaktır" şeklinde bir yazmadır. Bu tarz bir yazmada değişiklik mümkün değildir. Allah'ın vasfen yazması demek o konudaki ihtimallerin ve sonuçların alternatifli bir şekilde yazılmasıdır. Bu şekilde bir yazmada meselâ "Ali hür iradesiyle imanı tercih ederse mü'min olur, yine hür iradesiyle küfrü tercih ederse kâfir olur" biçiminde, işin alternatifler göz önünde bulundurularak yazılmasıdır.¹⁷

Buradan şu sonuç çıkmaktadır ki Ebû Hanife'ye göre kulların fiilerinin Levh-i Mahfûz'da yazılı olması onların fiilerinde mecbur oldukları anlamına gelmemektedir.

Allah Teâla hayır ve şer dâhil, vuku bulacak her şeyi ezeli ilmiyle bilmiş ve ilmine göre vasfederek Levh-i Mahfûza yazmıştır. Allah ilmi doğrultusunda mükellef tutacağı mahlûkatın şer'î emirleri karşısında nasıl davranacaklarını bilmiş ve o bilgisine nazaran onların nasıl irade edeceklerini (vasfederek) Levh'i Mahfûz'a yazmıştır. Onların nasıl irade edip davranacaklarını daha onları yaratmadan bilip takdir etmesi kaderleridir. Yani kaderin ezelde tayin olması demek, iradesini kulların iradesine tabi kıldığında ve onların ne yapacaklarını ezeli ilmiyle bilmesi demektir. Bu bilgi vasıftır, mükellefleri kaderlerinde yazılı olana zorlayıcı bir nitelikte değildir.

Zira Allah'ın iki tür iradesi ve iki tür emri vardır; iradesi ilmine göredir. Allah ilmiyle olacak her şeyi hakkıyla bilmektedir ve bu nedenle Allah ezelde eşyayı takdir ederken mükellef tutacağı kullarının nasıl irade edeceklerini bilmiş ve onu Levh-i Mahfûz'da yazmıştır.

---

¹⁶ el-Fıkhu'l-Ekber, s.67-68., Bkz., AYTEKİN, ARIF, *Fıkıh-ı Ekber Risaleleri*, İlim Sanat Dergisi, Kasım-Aralık, s.16., İstanbul,1987.

¹⁷ Kılavuz, A. Saim, a.g.e., s.198; Beyâzîzâde, a.g.e., s.198.; Toprak, Süleyman, "İnsan Fiilleri Konusunda Maturidî ve Eş'arî Arasındaki İhtilaf", *S.Ü.İ.F.D.*, sayı:3, Konya1990.s.67.

Ebû Hanîfe'ye göre Allah'ın iki tür iradesi vardır.¹⁸ Bunlardan ilki, mükellef olan kulların nasıl irade edeceklerini bilip o şekilde irade etmesi şeklindeki iradesidir. Yani buna göre Allah'ın iradesi kulun iradesine tabiidir.

Burada söz konusu edilen diğer iradesi ise mükellef olmayan mahlûklarla alakalıdır. Yani dünya ve ahirette hiçbir şey Allah'ın iradesi dışında kalmaz.

Bununla birlikte Allah'ın ezeli olan ilmi değişmez olduğundan ve her şeyi hakkıyla bildiğinden, ezelde Allah ne bilip, takdir ettiyse kulun başına o gelir. Takdir etmediği bir şey asla başına gelmez.¹⁹ Ancak şunu belirtmek gerekir ki Allah'ın ezelde dilemesi kulun muhtar olup onu seçeceği dolayısıyladır. Yoksa bu ifadeden kulun mecbur olduğu anlamı çıkartılmamalıdır.

Ebû Hanîfe'nin kader konusundaki görüşünü ana hatlarıyla belirtmeye çalıştığımız bu başlıkta anlaşılacağı gibi Ebû Hanîfe ne sınırsız bir hürriyet taraftarı ne de cebircidir. Bu ikisi arasında orta yolun savunmasını yapmaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi yaşadığı dönemde yaygın olan iki zıt görüşü (Kaderiyye-Cebriyye) kesinlikle kabul etmemektedir.

3. İnsan Fiilleri ve Teklifin Özü

İnsan fiillerinin kaderde yer alması konusunda yukarıda yaptığımız açıklamada kader konusunda ihtiyâri fiillerin konu edildiğini ifade etmiştik. Ebû Hanîfe de insan fiillerini incelerken ilk olarak teklifin özü olan tercih hürriyeti (hidayet- dalâlet) üzerinde durmuştur. Sonra sırasıyla fiilin oluşumu için gerekli olan güç (istitaat), fiilin yaratıcısının kim olduğu ve kulun fiilindeki rolü (halk- kesb) konularını ele almıştır. Biz de bu sırayı gözeterik konuyu açıklamaya çalışacağız.

a. Hidayet- Dalâlet

Ebû Hanîfe'ye göre Allah yarattıklarından hiç birini küfür ve imana icbar etmemiştir; hiçbir kimseyi mü'min veya kafir olarak yaratmamıştır. Sadece onları

---

¹⁸ *el-Fıkhu'l-Ebsat*, s.38.

¹⁹ *el-Fıkhu'l-Ebsat*, s.38.

şahıslar olarak yaratmıştır. İman ve küfür kulların fiilidir. Allah kulları küfür ve imandan beri olarak yaratmıştır.²⁰

Allah, insanlara birtakım emir ve yasaklar koymuştur. Kullar ise bu emir ve yasaklara uymalıdır. Bu kul olmanın bir gereğidir.

İmam, iman-küfür noktasında insanların tercih hürriyetine sahip olduklarını “Dilediğinizi yapın”²¹ ve “Dileyen iman etsin, dileyen kâfir olsun”²² ayetleriyle temellendirmiştir.

Kâfir olan kendi fiili, inkârı ve inadı ile kâfir olmuştur. İman eden de kendi fiili, ikrarı ve tasdiki ile iman etmiştir.²³

Allah dilediğini hidayete ulaştırır. Dilediğini de sapıklığa düşürür.²⁴ Allah Teâlâ'nın bir kul için sapıklığı yaratması, o kulun iradesini kötüye kullanmasındandır. Yoksa kul, sapıklığı tercih etmedikçe, ilâhî irade ve kudret, onu sapıklık yoluna zorla sevk etmez. Allah'ın insanları saptırmasının, onların sapıklığı seçmeleri sebebiyle olduğu açıktır.

Şeytan, mü'min kuldandan imanı baskı ve cebirle alır dememiz doğru değildir. Fakat kul imanı terk ederse, şeytan da onun imanını alır.²⁵

Teklifin özü ise Ebû Hanîfe'ye göre tercih hürriyetinden kaynaklanmaktadır. İnsanlar kendi hür iradeleriyle imanı veya küfrü tercih ettiklerinden dolayı ahirette mükâfatlandırılacak veya cezalandırılacaklardır. Bu Allah'ın adaleti gereğidir.

b.İstitaat

İstitaat, insan fiilinin meydana gelmesini sağlayan kudretin hakikati diye tanımlanır. Ebû Hanîfe insan fiillerini açıklarken bu konuya da açıklık getirmiştir.

Ebû Hanîfe'ye göre, Allah insana fiilini gerçekleştirme için güç(istitaat) vermiştir.²⁶ Bu güç ve kudretin yaratıcısı Allah'tır.²⁷ Allah Teâlâ mahlûkatı âciz ve zâif

---

²⁰ *el-Fıkhü'l-Ekber*, s.60.

²¹ Fussilet, 41/40.

²² El-Kehf, 18/29.

²³ Beyazîzâde, *el-Usûlü'l Münîfe li'î İmam Ebî Hanîfe*, (“Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri” nşr. ve çev. İlyas Çelebi), M.Ü.İ.F.Yay., İstanbul 1996, s.97.

²⁴ *el-Fıkhü'l-Ekber*, s.71.; Ünal, Sabit, *Fıkh-ı Ekber ve İzâhı*, D.İ.B.yay., Ankara, 1991, s.34.

²⁵ *el-Fıkhü'l-Ekber*, s.71.

oldukları halde güçleri olmaksızın yaratmıştır. Yani insan tek başına herhangi bir kudrete sahip değildir. Nitekim insanın kendi yaratılmasında herhangi bir etkisi olmadığı gibi fiillerini icra ederken ihtiyaç duyduğu kudretin yaratılmasında da herhangi bir etkisi yoktur.

Ebû Hanîfe'ye göre, "Allah insana fiilini gerçekleştirme için güç (istitaat) vermiştir. Bu güç, kulun kendisiyle kötülüğü işlemeye müsait olduğu gibi, bizatihi iyiliği işlemeye de müsaittir. Yalnız Allah, gücün iyilikte kullanılmasını emretmiştir."²⁸

Söz konusu güç (istitaat), hayra da şerre de uygundur. Yani bu gücün hayır için de şer içinde kullanılması mümkündür.²⁹ Başka bir ifadeyle güç (istitaat) birbirine zıt olan iki şey için elverişli ve geçerlidir. Aynı kudretle imanda edilebilir, inkâr da edilebilir. Eğer iman tercih edilirse, potansiyel anlamda inkâr için de elverişli olan kudret, aktif anlamda, Allah'ın yaratmasıyla sadece iman kudreti olarak gerçekleşmiş olur. Aksi bir tercih yapılması durumunda da bu kudret aktif olarak yalnızca inkâr kudreti şeklinde gerçekleşmektedir. Farklılık kudrette değil, taallukunda, yani bağlantılı olduğu husustadır.³⁰

Fiil için gerekli olan istitaatin de fiilin de yaratıcısı Allah'tır. Çünkü kâinattaki hiçbir oluş ya da yokoluş Allah'ın ilmi, iradesi, kaderi ve kudretinden bağımsız olamaz.³¹

Allah tarafından yaratılan bu güç, fiilden ne önce ne de sonradır, fiille beraberdir. Bir başka ifadeyle Allah, fiiller için gerekli olan güç ve kudreti fiil anında verir. Önce olsaydı, kul ihtiyacı anında Allah'tan müstağni olurdu ki bu, "Allah zengin olup, hiçbir şeye muhtaç değildir, ama sizler muhtaçsınız"³² ayetine muhalif olurdu. Sonra olması ise, fiilin herhangi bir güç olmadan meydana gelmesini gerektireceğinden imkânsız olacaktır.³³

---

²⁶ *el-Vasiyye*, s.75.

²⁷ Beyâzizâde, a.g.e., s.94.

²⁸ *el-Fıkhü'l-Ebsat*, s.38.

²⁹ *el-Fıkhü'l ebsat*, s.39.; Ebu'l Leys es-Semerkindî, *Şerhu'l Fıkhü'l Ebsat*, s.25-26.

³⁰ Kılavuz, A. Saim, a.g.e., s.191.

³¹ *el-Fıkhü'l-Ebsat*, s.37.

³² Muhammed, 47/38.

³³ *el-Vasiyye*, s.152.

İradeli bir fiil işleyebilmek için kulda bulunması gereken kudret, tam o fiile başlamadan önce aktif biçimde onda mevcut değildir. Ancak kul, işi yapmaya karar verip, azim ve kasdını fiile yönelttiği anda Allah Teâlâ gerekli kudreti ona yaratıp verir.

c. Halk-Kesb

Ebû Hanîfe bu konuya *Fıkhu'l-Ekber* 'de şöyle açıklık getirmektedir: “ Kulların hareket ve sükûn gibi bütün fiilleri hakikaten kendi kesbleri (kazançları) dir. Onların yaratıcısı ise Yüce Allah'tır. Onların hepsi Allah'ın dilemesi, ilmi, hükmü ve kaderi ile olur. Taatların hepsi, Allah'ın emri, muhabbeti, rızası, ilmi, dilemesi, kazası ve takdiri ile vâcip kılınmıştır. Masiyetlerin hepsi de Allah'ın ilmi, kazası, takdiri ve dilemesi ile olmakla beraber, rızası ve emri ile değildir.”³⁴

Kısaca açıklamak gerekirse; insanların hareket ve sükûn gibi bütün fiilleri sadece kendi kesb (kazanç) leridir. Onların yaratıcısı ise Yüce Allah'tır. Onların hepsi, Allah'ın dilemesi, ilmi, hükmü ve kaderi ile olmaktadır. Yalnız Allah'ın iyilik içeren fiillere muhabbeti, rızası ve emri söz konusu iken, kötü fiillere karşı muhabbeti, rızası ve emri yoktur.

Ebû Hanîfe, böylece fiillerin Allah tarafından yaratıldığını, kul tarafından da kesbedildiğini ortaya koymaktadır. Yani kul kâsib, Allah hâlıktır. Kul iyi veya kötü yönden birini seçer, iradesini hangisine yöneltirse Allah onu yaratır. Allah'ın kendisine vermiş olduğu irade ve ihtiyar ile herhangi bir işi yapıp yapmamakta hür olan ve seçme serbestisi bulunan insan, işlediğinden sorumlu olacaktır. Hayır işlemişse mükâfatını, şer işlemişse cezasını görecektir. İnsanların sorumlu tutulmalarının, teklifin özü işte budur.

İnsan, hür iradesi ile fiili seçer, gerekli gücü sarf eder, Allah da onun seçimini zaman üstü ve zaman dışı olan ezelf ilmi ile bilir, bu ilmine göre irade eder ve iradesi doğrultusunda yaratır.

Ebû Hanîfe'nin kader konusundaki görüşlerini şu şekilde maddeleştirebiliriz:

1. Her şey, Allah'ın kaza ve kaderiyedir. Kâinattaki hiçbir oluş ya da yokoluş Allah'ın ilmi, iradesi, kaderi ve kudretinden bağımsız olamaz.

---

³⁴ el-Fıkhu'l ekber, s.57.

2. Fiil için gerekli olan istitaattin de fiilinde yaratıcısı Allah'tır. Allah tarafından yaratılan bu güç, fiilden ne önce ne de sonradır, fiille beraberdir.

3. İnsanların bütün fiilleri kendi kesb (kazanç) leridir. Onların yaratıcısı ise Yüce Allah'tır. Yani kul kâsib, Allah hâlıktır.

4. Allah Teâlâ'nın bir kul için sapkınlığı yaratması, o kulun iradesini kötüye kullanmasındandır.

5. İnsanlar, yaptıkları işlerde (kendi fiillerinde) hürdürler. Bundan ötürü de yaptıklarından sorumludurlar.

4. Kaderiyye ve Cebriyye'ye Yönelttiği Eleştiriler

Yukarıdaki maddelerden de anlaşılacağı üzere Ebû Hanîfe bu tesbitleriyle Mu'tezile, Kaderiyye ve Cebriyye'nin kader anlayışı karşısında farklı bir anlatım ortaya koymuştur.

Kaderiyye ve Mu'tezile'ye göre kadere iman ile kulun mükellefiyeti arasında bir çelişki bulunmaktadır. Onlar bu çelişkiyi kaderi inkâr etmekle çözmeye çalışmışlardır. Bunu yaparken de kaderi inkâr etmişler ve daha da ileri giderek insanın kendi fiillerini kendinin yarattığını iddia etmişlerdir.

Cebriyye ise kadere imanın hak olduğunu kabul etmiş, fakat kulun fiilinde herhangi bir etkisi olmadığı anlayışından hareketle insanların mecbur olduklarını ileri sürmüşlerdir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Ebû Hanîfe Emevîler döneminde ortaya çıkan bu iki aşırı uç karşısında, mu'tedil bir duruş ortaya koymuştur.

Ebû Hanîfe'nin Mu'tezile ve Kaderiyye'nin "kul fiilinin halıkıdır" şeklinde özetlenebilecek görüşünü reddetmek için "her şeyin yaratıcısının Allah olduğunu" isbat etmeye çalışmıştır.

Allah Teâlâ'nın hayrı ve şerri yarattığını belirten İmam A'zam, O'nun şerri yaratmadığını söyleyenin kâfir olacağını iddia ederek, bu duruma "De ki: Yarattığı şeylerin şerrinden sabahın Rabbine sığınırım"³⁵ ayetini delil olarak ileri sürmektedir.

---

³⁵ Felak, 113/1-2.

Allah “şerrin yaratıcısıdır” dememek için şerrin yaratıcısının Allah olduğunu söyleyen birisine şöyle cevap verileceğini dile getirmektedir.

“Ona Allah şerri yarattı mı” diye sor, “evet” derse sözünden kendi iddiasından vazgeçmiş olur. Eğer “hayır” derse, yukarıda da belirtilen ayeti inkâr ettiğinden dolayı kâfir olur. Çünkü bu ayet³⁶, Allah’ın şerri yarattığını haber vermektedir.³⁷

Ebû Hanîfe’nin ilim, irade, kudret sıfatlarından hareketle kaderi isbat etmesi onun kaderi inkar eden Mu’tezile ve Kaderiyye’ye yönelttiği bir diğer eleştirisidir.

Cebriyye kulların fiilerinde mecbur oldukları ileri sürmesine karşılık İmam, “Allah yarattıklarından hiç birini küfür ve imana icbar etmemiştir; hiçbir kimseyi mü’min veya kâfir olarak yaratmamıştır. Sadece onları şahıslar olarak yaratmıştır. İman ve küfür kulların fiilidir. Allah kulları küfür ve imandan beri olarak yaratmıştır”,³⁸ diyerek karşı çıkmıştır.

Ebû Hanîfe kadere imanı gerekli görüp kulun iradesiyle fiil yapma gücüne sahip kılındığını kabul etmiş, insanın mümin iken kâfir, kâfir iken mümin olabileceğini söyleyerek cebir anlayışından uzaklaşmıştır. İnsanın kaderinin insan iradesine göre şekillendiğini kabul etmiş, insan için bir kudret ve irade hürriyeti tanımayan Cebriyye’yi reddetmiştir.

İnsanların nasıl irade edip davranacaklarını Allah’ın daha onları yaratmadan bilip takdir etmesi kaderleridir. Yani kaderin ezelde tayin olması demek, iradesini kulların iradesine tabi kıldığında ve onların ne yapacaklarını ezeli ilmiyle bilmesi demektir. Levh-i Mahfûz’da yazılı olan bu bilgi vasıftır, mükellefleri kaderlerinde yazılı olana zorlayıcı bir nitelikte değildir.

Cebriyye’nin dediği gibi, kul belli şeyleri işlemeye mecbur olsaydı, işlediği bu fiillerden sorumlu tutulmaması gerekirdi. Halbuki Allah insanları belli işlerle yükümlü tutmuş, yasakları işlediklerinde ceza göreceklerini bildirmiştir.

Ebû Hanîfe, Allah’ın ilminin, iradesinin ve kudretinin kâinata şâmil olduğunu, insanın fiillerinin O’nun iradesi olmadan gerçekleşmeyeceğini, taat ve ma’siyetlerin, irade ve ihtiyarı olduğundan dolayı kula nisbet edileceğini, bundan dolayı Allah’ın zerre

---

³⁶ Felak, 113/1-2.

³⁷ *el-Fıkhu’l-Ebsat*, s.47.

³⁸ *el-Fıkhu’- Ekber*, s.60.

miktarı zulmetmeyeceğini vurgulayarak hem Cebriyye'yi hem de Kaderiyye ve Mu'tezile'nin kader konusundaki görüşlerini reddetmiştir.

III.BÖLÜM
EBÛ HANÎFE'NİN BÜYÜK GÜNAH HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ

A- İMAN

1. İmanın Tarifi ve Mahiyeti

İmam Ebû Hanîfe'ye göre îmân, inanılması gereken hususları kalbin tasdik etmesi ve bunları dilin ikrarıdır.¹²⁴ Tek başına ikrar ile imanın olsaydı münafıkların tümünün imanı geçerli olurdu. Aynı şekilde tek başına bilgi de iman olamaz.¹²⁵ Çünkü tek başına bilgi(ma'rifet) ile iman sahih olsaydı bu durumda da Ehl-i kitabın imanı geçerli olurdu.

Ebû Hanîfe konuyu bu şekilde dile getirdikten sonra ayetlerle konuyu açıklamıştır.

Münafıkların imanının sahih olmadığını belirtmek için şu ayeti delil olarak getirmiştir: “Allah münafıkların kesinlikle yalancı olduklarını bilmektedir.”¹²⁶ Cenab-ı Hak Ehl-i kitap hakkında ise şöyle buyurmaktadır: “Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Peygamber'i), öz oğullarını tanıdıkları gibi tanır.”¹²⁷

Ebû Hanîfe'ye göre bir kimse Allah'ı tanır, O'nu tasdik eder ve imkânına rağmen dili ile imanını ikrar etmeden ölürse küfür üzere ölmüştür.¹²⁸ Çünkü Allah Teâlâ Kur'ân'da imanı hem kalp, hem de dile nisbet ederek, şöyle buyurmuştur: “ Biz sadece Allah'a ve bize indirilene inandık deyiniz.”¹²⁹, “Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar.”, “Onların takva sözünü¹³⁰ tutmalarını sağladı.”, “Kendileri de bunları yakînen bildikleri halde, onları inkâr ettiler.”¹³¹

Ona göre tasdik olmadan ikrar, ikrar olmadan da tasdik düşünülemez. Sadece ma'rifette imanın sahih olması için yeterli değildir. Ebû Hanîfe bu noktada İblis'i örnek olarak göstermektedir. Çünkü İblis Allah'ın varlığını tanımakta, kendisini ateşten var

¹²⁴ Pezdevî (v.482/1089), Serahsî (v.490/1097) gibi âlimler başta olmak üzere Hanefî fıkıhçılara görede iman, kalbin tasdiki ve dilin ikrarından ibarettir. Ayrıntılı bilgi için bkz.; Beyâzîzade, *İşârâtü'l-merâm*, s.69.

¹²⁵ Cehm b. Safvân'ın (v.128/745) kurucusu olduğu Cehmiyye Mezhebi'ne göre iman, kalbin ma'rifetinden ibaret olup, tasdik olmaksızın Allah'ı ve Hz. Peygamber'in haber verdiği şeyleri kalben bilmek demektir. Ayrıntılı bilgi için bkz.;Eş'arî, *Makâlâtü'l İslâmiyyin*, Dâru İhyâi't Turâsî'l Arabî, Lubnan, tsz.s.132-134.

¹²⁶ el-Münafikun 63/1.

¹²⁷ el-Bakara 2/146.

¹²⁸ el-Mekkî, a.g.e., s.124-125.; el-Kerderî, *el-Menakıb*, s.201-202.

¹²⁹ el-Bakara 2/136-137.

¹³⁰ Takvâ sözünden kasıt imanın dil ile ikrar edilmesidir.

¹³¹ En-Neml 27/14.

edenin Allah olduğunu vurgulakta iken Kur’ân onu kâfir olarak nitelermektedir. Eğer tek başına bilgi (ma’rifet) yeterli olsaydı İblis’in kâfir olarak isimlendirilmemesi gerekirdi.

Ehl-i Kitap ise Hz. Muhammed (s.a.v.)’in hak Peygamber olduğunu bildikleri halde ona iman etmemişlerdir. Allah Kur’ân’da bu duruma şöyle işaret etmektedir: “ Öz oğullarını tanıdıkları gibi onu (Hz.Peygamberi) tanıyorlar.”¹³²

Ebû Hanîfe sünnetten de delil getirmektedir. Bu noktada Hz. Peygamberin “Allah’tan başka ilah yoktur deyiniz, kurtuluşa erersiniz”¹³³, “ Allah’tan başka ilah yoktur, diyen herkes cehennemden çıkar”¹³⁴ sözlerinden hareket etmektedir. Hz. Peygamber bu sözlerinde “kurtuluşu” ve “cehennemden çıkışı” ikrarsız bir marifete bağlı kılmamıştır.¹³⁵

Nitekim Hz. Peygamber müşrikleri ısrarla imana davet etmiştir.¹³⁶ Halbuki müşrikler Allah’ın varlığını biliyorlardı fakat ikrarda bulunup Allah’ın birliğini kabul etmiyorlardı. İkrarda bulunmadıkları için de Hz. Peygamber müşrikleri kâfir olarak saymıştır. Bu da ikrar olmadan imanın sahih olmadığının delilidir.

Ebû Hanîfe münafıkların durumunu ise şöyle açıklamaktadır: “Kim dili ile onaylar da kalbi ile yalanlarsa Allah yanında kâfir, insanlar yanında ise mümin olur. Çünkü insanlar onun kalbindeki inancı bilmemektedirler. Bu nedenle de onu şehadet getirdiği için mü’min olarak isimlendirmeleri gerekir. Onlar, kalpleri bilmekle mükellef değildirler. Allah ise insanları kalplerinde taşıdıkları inanç sebebiyle mü’min veya kâfir olarak isimlendirir. Çünkü O, kalplerde olanı bilir. Biz ise onları, dilleri ile bize ifade ettikleri tasdik, yalanlama, dış görünüş ve ibadet sebebiyle mü’minler veya kâfirler olarak isimlendiririz. Bu nedenle Müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde münafıkları, kendilerine ızhar ettikleri ikrar sebebiyle mü’min olarak isimlendiriyorlardı. Halbuki onlar kalplerindeki tekzip ve inkârdan dolayı Allah yanında kâfirdirler. Yüce Allah, münafıkları Kur’an’da tavsif ederek şöyle buyurdu: “Münafıklar sana geldikleri zaman, senin Allah’ın elçisi olduğuna şehadet ederiz, derler.”¹³⁷ Cenab-ı Hak onları reddedip, yalanlayarak: “Allah, senin kendi elçisi

¹³² el-Bakara 2/146.

¹³³ Ahmaed b. Hanbel, Müsned, 3/492.

¹³⁴ Müslim, İman, 84; Tirmizî, Sıfatu cehennem, 9.

¹³⁵ Beyâzîzâde, a.g.e., s.109.

¹³⁶ el-Hârizmî, *Câmiu’l Mesânîd*, I.119.

¹³⁷ el-Münafikûn 63/1.

olduğunu reddedip, yalanlayarak: “Allah, senin kendi elçisi olduğunu biliyor, yine Allah, münafıkların yalancı olduklarına şahitlik ediyor.”¹³⁸ buyurmuştur. Allah, onları söyledikleri söz yalan olduğu için tekzip etmemiştir, fakat ikrar ve tasdik konusunda dilleri ile ızhar ettikleri gibi (samimi) olmadıkları için yalanlamıştır.”¹³⁹

Ebû Hanîfe'nin bütün bu delillerinden hareketle diyebiliriz ki ona göre iman, kalp ile tasdik dil ile ikrardır. Bu ikisi birbirinden ayrı düşünülemez. Sadece ma'rifet ile de iman olmaz. Bu tarz bir iman sahih değildir.

Hanefiler'in muhakkıkları (Mâturîdî kelamcıları) Ebû Hanîfe'nin bu görüşüne farklı bir yorum yapmışlardır. Onlar ikrarı, dünya hükümlerinin uygulanabilmesi için bir şart telâkki ederler. İkrarı, imanın aslı, parçası ve gerçeği değil, şartı olarak görürler. Onlara göre kalbin tasdiki, imanın aslı, hakikati, değişmez rüknü, ikrar da bu asıl ve gerçeğin tanınmasını sağlayan bir şarttır.¹⁴⁰

Ebû Hanîfe imanın mahiyeti konusunda en geniş manada şu tanımlı yapmıştır: “İman, Allah'tan başka ilah olmadığına, O'nun noksan sıfatlardan münezze ve şeriki bulunmadığına, Kur'ân'a ve Kur'ân'ın getirdiği bütün hükümlere, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, cennetine, cehennemine, kıyamete, hayır ve şerrine, hiçbir kimseye kendi amelini yaratma gücünün verilmediğine, her mahlukun bir kaderinin olduğuna ve niçin yaratıldıysa neticede ona ulaşacağına, şahadet etmek, bunları kalben tasdik edip dil ile ikrar etmek ve Kur'ân ve sünnetle sabit hiçbir şeyi inkar etmemektir.”¹⁴¹

Ebû Hanîfe'ye göre insanlar tasdik yönünden üç dereceye ayrılırlar: “ Onlardan bir grup Allah'ı ve ondan geleni hem kalbi ve hem diliyle onaylarlar. Bir grup kalbiyle tasdik eder, diliyle yalanlar. Bir grup ise diliyle onaylar, kalbi ile yalanlar. Kim hem kalbi, hem de dili ile tasdik ederse o, hem Allah nezdinde, hem de insanlar yanında mü'mindir. Kalbi ile tasdik edip dili ile yalanlayan ise Allah yanında mü'min, insanlar nezdinde kâfirdir. Bu durum kişi Allah'a iman ettiği halde takiiye¹⁴² halinde dili ile

---

¹³⁸ El-Münafikûn 63/1.

¹³⁹ Beyâzîzâde, a.g.e., s.109.

¹⁴⁰ Kılavuz, A. Saim, a.g.e., s.45.

¹⁴¹ el-Fıkhu'l ebsat, s.38.; el-Âlim ve'l Müteallim, s.16.

¹⁴² Takiiye: Kişinin, kendine yönelecek zararlardan korunmak için kalbindekini değil, bunun tersini dışa vurması demektir. Bu, Şia'nın temel inanç esaslarından biridir.

küfrü ızhar etmesi şeklinde olur. Bu kişinin takiiye yaptığını bilmeyen onu kâfir olarak isimlendirir. Halbuki o, Allah yanında mü'mindir.¹⁴³

2. İmanda İstisna

Ebû Hanîfe imanda istisnayı reddetmiştir. Ebû Hanîfe'ye göre kişinin “ Ben gerçekten müminim” demesi ve imanında şüphe etmemesi gerekir. O'na göre inanan gerçekten mümin, inkârcı da gerçekten kâfirdir. Küfürde şüphe olmadığı gibi imanda da şüphe yoktur. Çünkü Yüce Allah: “Onlar gerçekten mümindirler”¹⁴⁴ ve ayrıca “ Onlar gerçekten kâfirdirler” buyurmuştur.¹⁴⁵

İmânın aslı tasdik ve ikrar olduğuna göre, tasdik ve ikrarda bulunan kişi “inşallah- Allah dilerse” kaydı olmaksızın, “ben mü'minim” demelidir. Çünkü tasdik ve ikrarda şüphe etmek imanı geçersiz kılar.¹⁴⁶

Ebû Hanîfe'ye göre kim, “ben inşallah mü'minim” derse veya kendisine “sen mü'min misin?” diye sorulduğunda “Allah bilir” şeklinde cevap verirse, münafık değildir fakat imanında şüphe taşımaktadır.¹⁴⁷ Böylesine şöyle söylenmelidir: Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Allah ve melekleri Peygamber'e salavat getirirler. Ey iman edenler! Siz de ona salâvat getirinve tam bir teslimiyetle selâm verin.”¹⁴⁸ Allah yine şöyle buyurmaktadır: “ Ey iman edenler, cuma günü namaza çağrıldığınız zaman hemen Allah'ı anmaya koşun”¹⁴⁹ Burada hitap mü'minleredir, yoksa “inşallah mü'miniz” diyenlere değil.

İmanda istisna hadis-i şeriflerde de reddedilmiştir. Sahabeden Ebu'd Derdâ(r.a) Hz. Peygamber (s.a.v.)'in huzurunda “ben gerçekten mü'minim” demiş, Allah Rasûlu de; “Ben gerçekten mü'minim demesen, ben batıl olarak mü'minim (yani gerçekte mü'min değilim) demiş olursun” buyurmuşlardır.¹⁵⁰

---

¹⁴³ Beyâzîzâde, a.g.e., s.108.

¹⁴⁴ el-Enfal, 8/4.

¹⁴⁵ en-Nisa, 4/151.

¹⁴⁶ *el-Fıkhü'l-Ebsat*, s.42.

¹⁴⁷ Beyâzîzâde, a.g.e., s.114.

¹⁴⁸ el-Ahzab 33/56.

¹⁴⁹ El-Cuma, 62/9.

¹⁵⁰ el-Hârizmî, a.g.e., I.134.

Dolayısıyla Ebû Hanîfe'ye göre bir mü'minin imanda istisna etmesi asla caiz değildir. Bir kişiye “mü'min misin?” diye sorulduğunda kayıtsız şartsız ve istisnasız “ben mü'minim” diye cevap vermesi gerekir.

3. İmânın Artıp Eksilmesi

Ebû Hanîfe bu konuda şu açıklamayı yapmaktadır: “İman artmaz eksilmez. Çünkü imanın artması, ancak küfrün eksilmesi ile, imanın eksilmesi de, ancak küfrün artmasıyla mümkün olabilir. Bir şahsın aynı anda hem mü'min, hem de kâfir olması ise yanlış bir düşüncedir şeklindedir.”¹⁵¹

Ebû Hanîfe bu konuya şöyle açıklık getirmektedir:¹⁵² “Madem ki iman amelden ayrıdır ve artıp eksilmez, öyleyse bizim imanımız meleklerin ve peygamberlerin imanına denktir. Nitekim biz, Allah'ın birliğini, rububiyetini, kudretini ve O'nun nezdinden bize gelenleri, meleklerin ikrar ettiği, nebi ve resullerin tasdik ettiği gibi tasdik ettik. Bu nedenle bizim imanımızın melekler ve peygamberlerin imanı gibi olduğunu söyleyebiliriz.”¹⁵³

Yukarıda belirtilmek istenen imanın inanılması gereken hususlar bakımından artıp eksilmeyeceğidir. Herkes aynı şeylere iman etmekle yükümlüdür. İnanılacak esaslar konusunda âlimle câhil, peygamberle bir mü'min arasında hiçbir fark yoktur. İmanın inanılacak şeyler açısından artması ancak Asr-ı saadet'te söz konusu edilir. Ebû Hanîfe'ye göre de imanın artışından bahseden naslar bu anlayış çerçevesinde ele alınmalıdır. Yani ilk mü'minler yeni bir hüküm indirildiğinde ona da iman ediyorlardı. Bu şekilde Asr-ı saadette mü'minlerin iman ettikleri esasların tafsilatında böyle bir artış söz konusu idi. Dinin tamamlanmasıyla böyle bir artıştan artık söz edilemez.¹⁵⁴

¹⁵¹ Ali el-Kârî, *Şerhu'l-fikhi'l-ekber*, s.79., Mısır 1373.

¹⁵² Beyâzîzâde, a.g.e., s.118.

¹⁵³ Beyâzîzâde, a.g.e., s.118.

¹⁵⁴ en-Nesefî, Ebu'l Muîn, *et-Temhid fî Usûliddîn*, Kahire, 1987, s.102.

4. İmânın Yeri

Ebû Hanîfe'ye göre imanın mahalli kalptir. İman ağacının dalları ise bedendir. Yani imanın etkisi bütün vücuda dağılır. Ebû Hanîfe bu noktada ilginç bir örnek vererek “iman parmakta iken parmak kesilirse, imanın kalbe gideceğini” belirtmiştir.¹⁵⁵

5. Taklidî İmânın Hükümü

Ebû Hanîfe'nin bu konudaki en açık sözünü *el-Fıkhu'l-Ebsat*'ta dile getirmektedir ve şöyle demektedir: “ Bir şahıs müşriklerin yaşadığı bölgede İslâm dinine bir bütün olarak inandığını ikrar etse, ama farzlardan ya da iman esaslarından herhangi bir şey bilmeseyse, o şahıs bu ikrarına binaen (hiçbir şey bilmeseyse ve amel etmeseyse) mü'mindir.¹⁵⁶

Aynı şekilde İmam *el-Fıkhu'l-Ebsat*'ta Cibril hadisini naklettikten sonra, bu hadiste geçen iman esaslarının doğruluğunu kabul eden, kalben inanan kişinin mü'min olacağını ifade etmektedir.¹⁵⁷

Zaten İmam'ın iman tanımı da mukallidin imanının sahih olduğuna hükmettiğinin açık bir ifadesidir. Mukallidin imanında da kalben tasdik, dil ile ikrar mevcuttur. Sadece bilgi ve amel eksikliği söz konusudur.

Mâturîdî kelamcılar da mukallidin imanını sahih görmüşlerdir. Ancak kişi imanını aklî ve naklî delillerle kuvvetlendirme yönüne gitmediği için sorumlu kabul edilmiştir.¹⁵⁸

6. İman-İslâm Münasebeti

Ebû Hanîfe'ye göre iman ile İslâm her ne kadar lafız yönünden ayrılırsa da İslâmsız iman ve imansız İslâm olmaz, bu ikisi sırt ve karın gibidir. Din ise iman, İslâm ve şeraitlerin hepsine birden verilen bir isimdir.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Beyâzîzâde, a.g.e., s.108.

¹⁵⁶ *el-Fıkhu'l-Ebsat*, s.38.

¹⁵⁷ *el-Fıkhu'l-Ebsat*, s.37.

¹⁵⁸ Sâbûnî, a.g.e., s.181.; en- Nesefî, *Tabsıratu'l Edille*,I./38-39.

¹⁵⁹ *el-Fıkhu'l-Ekber*, s.60.

Mâtürîdî mütekellimler de imanla İslâm'ı bir telâkkî etmişlerdir.¹⁶⁰

7. İslâm'a Giriş

Ebû Hanîfe'ye göre bir insanın Müslüman olduğuna “Lâ ilâhe illallah” şهادetinde bulunması halinde hükmedilir. Ehl-i Kitab'ın Müslüman olması da ancak kelime-i şهادet getirmeleri halinde sahihtir. Ehl-i Kitab'tan olan bir şahsın İslâm'a girişinde ya da samimiyetinde bir şüphe oluşur ise onun gerçekten İslâm'ı benimseyip benimsemediği kendisine sorulacak sorulara verdiği cevaplar ile tespit edilir ve onun Müslüman olduğuna ancak o zaman karar verilir.

Allah'ın birliğine inandıkları halde Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliğini kabul etmeyenlerin İslâma girişleri sahih değildir. Bu şekilde bir imanla İslâm'a girişleri gerçekleşmeyeceği gibi sahibi de kâfirdir.¹⁶¹

B- İMAN-AMEL İLİŞKİSİ

1. Amelin İmandan Bir Cüz Olup Olmaması

Ebû Hanîfe'ye göre amel imanın gayrı, imanda amelın gayrıdır. Yani daha açık bir ifadeyle Ebû Hanîfe amelın imandan bir cüz olmadığını söylemiştir. Bu görüşünden dolayı da kendisine “Mürcî” denilmiştir.¹⁶²

Ebû Hanîfe bu görüşünü şu şekilde açıklamaktadır: “ Zira Allah Teâlâ Hz. Muhammed'i (s.a.v.), insanları İslâm'a davet etmesi için göndermiştir. O da insanları, Allah'tan başka ilah olmadığına, bir olduğuna şهادet etmelerine ve O'ndan getirdiklerini kabul etmeye çağırdı. Bu davet üzerine İslâm'a giren mü'min sayılmış ve şirkten uzak kalmıştır. Böylesinin malı canı güvence altına alınmıştır ve Müslümanlara tanınan hak ve saygınlık kendisi için de tanınmıştır.” Daha sonra iman ehli için bazı farzlar konuldu. Bu farzların gereği hem inanılması hem de yapılması şeklinde olmuştur. Bu nedenle Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “İman eden, salih amellerde

¹⁶⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.898;

¹⁶¹ *el-Âlim ve'l Muteallim*, s.23.

¹⁶² Bkz. eş- Şehristânî, *el-Milel ve'n Nihâl*, I.141.

bulunan, namaz kılan ve zekât verenler...¹⁶³ “ Allah’a iman edip salih amel işleyenler...¹⁶⁴ ve Kur’ân’da mevcut bulunan benzeri ayetlere göre amel işlemeyen tasdiki kaybetmiş olmaz, ancak amelsiz bir tasdiki elde etmiş bulunur. Eğer amel etmeyen kişi, imanı kaybetmiş olsaydı, amel etmediği için iman isminden ve onun kazandırdığı saygınlıktan uzaklaşmış olurdu. Bu takdirde tasdiki kaybedenler onu kaybetmeleri sebebiyle mü’min olarak isimlendirilmekten, onun hak ve saygınlığından vazgeçip eski halleri olan şirke avdet etmiş olan insanlar gibi olurlardı. İman ve amelin farklılığını gösteren bir şey de, insanların tasdikte birbirlerinden farklı, daha az veya daha çok tasdik edici olmadıkları halde, amelde ve eda ettikleri farzlarda birbirinden farklı oluşlarıdır.¹⁶⁵

Allah mü’minlere farzları, dini kabul etmelerinden sonra emretmiş ve şöyle buyurmuştur: “ İman eden kullarıma namaz kılmalarını söyle.”¹⁶⁶, “Ey iman edenler, oruç size farz kılındı.”¹⁶⁷, “Ey iman edenler, sizin için kıyas hukukî bir müeyyide olarak vazedildi.”¹⁶⁸, “ Ey iman edenler, Allah’ı zikrediniz.”¹⁶⁹ v.b. ayetler. Eğer bu farzlar bizatihî iman olsaydı; Allah, onları yapmadan önce kullarını mü’min olarak isimlendirmezdi. Yüce Allah imanı amelden ayırmış ve şöyle buyurmuştur: “İman eden ve salih amel işleyenler...”¹⁷⁰, “ Bilakis kim mü’min olarak yüzünü Allah’a döndürürse...”¹⁷¹, “Kim de ahireti diler ve bir mü’min olarak ona yaraşır bir çaba ile çalışırsa...”¹⁷²

Ebû Hanîfe bu ayetleri delil olarak gösterdikten sonra şu açıklamayı yapmaktadır: “Mü’minler, Allah’a iman etmeden önce, namaz kılıyor, zekât veriyor, oruç tutuyor, haccediyor ve Yüce Allah’ı zikrediyor değildirler. Fakat namazlarından, zekâtlarından, oruçlarından ve haccetmelerinden önce iman etmektedirler. Yani önce

---

¹⁶³ el-Bakara 2/277.

¹⁶⁴ et-Tegabun 64/9, et-Talak65/11.

¹⁶⁵ Beyâzîzâde, a.g.e.,s.115-116.

¹⁶⁶ İbrahim 14/31.

¹⁶⁷ el-Bakara 2/183.

¹⁶⁸ el-Bakara2/ 178.

¹⁶⁹ el-Ahzab 33/41.

¹⁷⁰ et-Tegabun 64/9, et-Talak65/11.

¹⁷¹ el- Bakara2/112.

¹⁷² el-İsra 17/19.

iman, sonra amel ediyorlar. Farz olan şeyleri yapmaları Allah'a iman etmiş olmalarından önce değildir, fakat imanları, farzları yapmalarından öncedir.”¹⁷³

Eğer amel imandan bir cüz olsa idi bu taktirde; hayızlı veya nifaslı bir kadına namaz kılmamasını emreden ayetlerin onları imandan alıkoyuyor olmaları gerekecekti. Bunun ise caiz olmadığı apaçık ortadadır. Bir başka misale göre fakirlere “zekât vermeyin” demek caizdir, ama onlara “ iman etmeyin” demek caiz değildir.¹⁷⁴

Ebû Hanîfe Kur’ân ve sünnetten deliller getirerek konuyu açıklamıştır. Asr-ı saadetten de uygulama örnekleri getirerek konuyu daha anlaşılır kılmıştır.

Mü’min işlediği günah sebebiyle imandan çıkmaz. Çünkü Kur’ân’da zina eden ve adam öldürenlerden iman vasfı kaldırılmamıştır. Allah, kulunu işlediği günahtan dolayı cezalandırır veya günahını affeder. Müminlerin günahları sebebiyle âhirette tâbi tutulacakları muamele ise Allah’a bırakılmalıdır; dilerse affeder, dilerse azaba uğratar.¹⁷⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi büyük günah başlığı altında verilecektir. Burada sadece amelinden dolayı mü’min vasfının kişiden kalkmadığını belirtmek için bu örnek zikredilmiştir.

2. İman ve Büyük Günah

Büyük günah (kebîre), âyet ve hadislerde büyük günah olarak zikredilen, hakkında tehdit edici bir nass (âyet ve hadis) bulunan, işleyenin dünya ve ahirette ceza almasına sebep olan fiiller ile, âyet ve hadislerde belirtilmediği halde fesadı onlar seviyesinde bulunan davranış ve fiillerdir.

Ebû Hanîfe’ye göre günahlar üç gruba ayrılır. Bunlardan ilki “şirkîr”.¹⁷⁶ Bu günahı işleyenin iman dairesinden çıkacağına dair ittifak vardır. İkincisi “kebâir” olarak isimlendirilen büyük günahlardır.¹⁷⁷ Üçüncüsü ise “sağair” adı verilen ve büyük günahların dışında kalan diğer günahlardır.¹⁷⁸

¹⁷³ Beyâzîzâde, a.g.e., s.116-117.

¹⁷⁴ El-Vasiyye, s.151.

¹⁷⁵ Ebû Hanîfe, Nu’man b.Sâbit, *el-Âlim ve’l-müteallim*,s.30-35.

¹⁷⁶ Beyâzîzâde, a.g.e.,s.121.; *el-Âlim ve’l-müteallim*,s.19.

¹⁷⁷ el- Fıkhu’l ekber, s.60.; *el-Âlim ve’l-müteallim*, s.19.

¹⁷⁸ el- Fıkhu’l ekber, s.60.; *el-Âlim ve’l-müteallim*, s.19.

Ebû Hanîfe konuya dair görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır: “Ben ehl-i kiblenin mümin olduğunu söylüyorum, fazlardan herhangi birini terk etmelerinden dolayı onları imandan çıkmış saymıyorum. Helal kabul etmedikçe, büyük bile olsa herhangi bir günahı işlemesi sebebiyle bir müslümanı tekfir etmeyiz, ondan iman ismini kaldırmayız. Onu gerçek mü’min olarak isimlendiririz. Bu mü’minin kâfir olmamakla beraber fasık olması caizdir.”¹⁷⁹

Ebû Hanîfe’nin bu görüşünde, büyük günah işleyenin, işlediği günahı helal kabul etmedikçe iman dairesinden çıkmayacağını belirtmiştir. Böyleleri mü’minler ama günahları sebebiyle fasık mü’minlerdir. Ebû Hanîfe bu görüşünü Kur’ân, sünnet, sahabe kavli ve uygulamaları ile desteklemiş ve delillendirmiştir.

Yüce Allah: “zina eden kadın ve zina eden erkek”¹⁸⁰ buyurmuş da ondan iman ismini kaldırmamıştır. Yine Yüce Allah: “Sizden zina işleyenler...”¹⁸¹ Buradaki “sizden” ifadesi ile Yahudi ve Hristiyanları kastetmeyip Müslümanları kastetmiştir.

Hz. Musa (a.s.)adamı öldürdüğü zaman, onu öldürmesi sebebiyle kâfir değil, günahkar oldu.¹⁸²

Yusuf’un kardeşleri de : “Ey babamız, günahlarımızın bağışlanması için bize istiğfarda bulun, muhakkak ki biz hata edenlerdeniz.”¹⁸³

Cenab-ı Hak: “Eğer siz yasak edildiğiniz günahların büyüklerinden sakınırsanız, sizin diğer günahlarınızı örteriz...”¹⁸⁴, “ Allah, kendisine şirk koşulmasını affetmez, onun ötesinde dilediği kişilerin günahlarını affeder.”¹⁸⁵

Kur’ân-ı Kerimde birbirleriyle savaşan iki topluluğun “mü’minlerden iki topluluk”¹⁸⁶ şeklinde nitelenmesi de birbiriyle savaşmalarının mü’minleri iman dairesinden çıkarmadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Allah senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlamak için...”¹⁸⁷ Burada günah işlemek küfür olarak nitelenmemiştir.

---

¹⁷⁹ Beyâzîzâde, a.g.e.,s.121.

¹⁸⁰ en-Nur 24/16.

¹⁸¹ en-Nisa 4/16.

¹⁸² Beyâzîzâde, a.g.e., s.124.

¹⁸³ Yusuf 12/97.

¹⁸⁴ en-Nisa 4/31.

¹⁸⁵ en-Nisa 4/116.

¹⁸⁶ el-Hucurat 49/9.

Sünnetten getirdiği delillerden bazıları şunlardır:

Hiz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “ Kim Allah’a şirk koştan ölüirse cennete girer. (Ebû Zer): “Zina edip, hırsızlık yapsa da mı?” dedim de (Hz.Peygamber): “Evet” buyurdu.”¹⁸⁸

Ebû Saîd el-Hudarî ise; “bu ümmete şirkten başka sahibini küfre sokacak günah var mıdır” diye Allah resûlüne sorduğunu, Allah resûlünün de: “ Hayır, yalnız şirk var” cevabını verdiğini rivayet etmiştir.¹⁸⁹

Hiz. Ali’nin Şam ordusunu mü’min olarak vasıflandırması, Muaz b. Cebel’in büyük günah işleyenleri kâfir olarak nitelemeyip “Allah dilerse affeder dilerse de cezalandırır” sözleri Ebû Hanîfe’nin sahabe uygulamalarından naklettiği delillerdir.¹⁹⁰

Ebû Hanîfe iman amel ayrımı yaparak, amelin yokluğundan veya yanlışlığından imanın bozulmayacağına hükmetmiştir. Büyük günah işlemek de insanın amel noktasındaki yanlışlığı olduğu için bunların işlenilmeleriyle iman bozulmaz. Ancak şirk bunun dışında tutulmuştur.

3.Tekfir

Ebû Hanîfe’ye göre insanlar tasdik ve ikrar açısından üç sınıftır: Kalpleriyle ve dilleriyle Allah’ı ve onun katından gelenleri tasdik ve ikrar edenler, kalpleriyle tasdik etmelerine rağmen dilleriyle Allah’ı ve katından gelenleri yalanlayanlar, kalpleriyle yalanladıkları halde dilleriyle Allah’ı ve katından gelenleri tasdik edip ikrar edenler. Bu bağlamda tasdik ve ikrar şekillerine göre insanlar üç sınıftır: Mü’minler, kâfirler, münafıklar.¹⁹¹

Ebû Hanîfe imanı; kalbin tasdiki, dilinde ikrarı olarak tarif etmiştir. Ona göre imanın rüknü tasdik olduğundan ve o da artıp eksilmediğinden günah işleme yüzünden

---

¹⁸⁷ el-Fetih 48/2.

¹⁸⁸ Buharî, Cenaiz, 1.; Müslim, İman, 40.

¹⁸⁹ el-Hârizmî, a.g.e., I.187.

¹⁹⁰ Beyâzîzâde, a.g.e.,s.122.

¹⁹¹ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve’l-müteallim*, s.15.; Erdoğan, Naim, *İmam-ı A’zam’dan Cevaplar*, (el-Alim ve’l Mütallim Tercemesi), İstanbul, 1969, s.16.

kimse tekfir olunamaz. Çünkü imanın aslı olan tasdik mevcuttur. Amel etmese de iman vardır.¹⁹²

Mü'min olduğunu söylemekle birlikte ilâhî sıfatları inkâr eden veya bunları yaratıkların sıfatlarına benzeten, Kur'ân'da açıkça belirtilen hükümleri kabul etmeyen, kadere inanmayan¹⁹³, kimse tekfir edilebilir. Allah'ın birliğini kabul etmekle birlikte Hz. Muhammed'i (s.a.v) inkâr eden veya onu kusurlu gören kimse de kâfirdir. Ancak Kur'ân'ı tefsir veya te'vil ederek hükümler çıkararak, yahut Hz. Peygamber'e nisbet edilen hadislere dayalı bazı itikâdî hususları benimseyen kimse tekfir edilemez.¹⁹⁴

Ehl-i kible mü'mindir. Farzlardan birini terk etmelerinden dolayı imandan çıkmaz. Helâl kabul etmedikçe, büyük bile olsa herhangi bir günahı işlemesi sebebiyle bir Müslüman tekfir edilemez.¹⁹⁵

İnsanlar iman- amel-küfür açısından üç sınıftır: İman edip bütün farzlarda Allah'a itaat edenler cennetlidir. İmanı da ameli de terk eden kâfirdir, cehennemlidir. İman ettikten sonra bazı farzları terk eden fasık mü'min olur. Allah dilerse ona günahları karşılığı azap eder, dilerse affedip cennetine sokar.¹⁹⁶

Ebû Hanîfe daha önce de belirttiğimiz gibi büyük günah işleyenleri, işlediklerini helal kabul etmedikleri müddetçe tekfir etmemektedir. Onların cennetlik ya da cehennemlik olduğu konusunda ise kesin hükmü ahirete bırakmaktadır. İşte bu görüşünden dolayı da ircâ ile ilişkilendirilmektedir. Şimdi kısaca bu konuya değinelim.

4. Ebû Hanîfe'nin İrcâ ile İlişkilendirilmesi

İrcâ kelimesi iki anlama gelmektedir. Bunlardan biri, geciktirmek, mühlet vermek; bir diğeri de ümit vermektir.¹⁹⁷

Mürcie, bir mezhep olarak amel ile imanı birbirinden ayırmış, büyük günah işleyen mü'mine ümit vermiştir. Ayrıca ircâ, büyük günah işleyen mü'min hakkındaki

¹⁹² bkz. Ebu Zehra, a.g.e, s.201.

¹⁹³ bkz. Ebû Hanîfe, *el-Fikhu'l-Ebsat*, s.37-38.

¹⁹⁴ Beyâzîzâde a.g.e., s.115-121.

¹⁹⁵ Beyâzîzâde a.g.e., s.121.

¹⁹⁶ *Risâletü Ebû Hanîfe ile'l Bettî*, s.69.

¹⁹⁷ ayrıntılı bilgi için bkz.,Türcan, Galip, "İrcâ ve Ebû Hanîfe'nin İrcâ ile İlişkilendirilmesi", *S.D.Ü. İ.F.D.*, sayı:9, Isparta, 2002, s.97.

kararın ahirete bırakılması, onun mü'min ya da kâfir olduğuna dair bir hükmün verilmemesi şeklinde de anlaşılmıştır.

Mevcut kaynaklara göre Ebû Hanîfe'yi tenkit edenlerin başında Buhârî gelmektedir. O eserlerinde Ebû Hanîfe'nin İslâm dinine zarar veren Mürcie'ye mensup olduğuna dair rivayetleri zikretmiştir.¹⁹⁸

Mürcie'yi on iki fırkaya ayıran Eş'arî (v. 324/838) de Ebû Hanîfe ve arkadaşlarını dokuzuncu fırka olarak ele almaktadır.¹⁹⁹ Ona göre Ebû Hanîfe, hiçbir fiilin imana zarar vermediğini iddia etmektedir.

Eş'arî'nin Ebû Hanîfe ile ilgili ircâ iddialarını olduğu gibi nakletmesi, herhangi bir tashih çabası göstermemesi, Eş'arî'nin Ebû Hanîfe hakkında olumsuz bir tutum içerisine girdiğini gösterebilir. Ya da Eş'arî, Mutezile'den ayrıldığı ilk dönemlerdeki Ehl-i Hadis'e yakın olan bakış açısını Ebû Hanîfe'yle ilgili tespitlerine taşımış olabilir.²⁰⁰

Ancak belirtmek gerekir ki, İmam-ı Eş'ari'nin Makalatında yer alan bu bilgi Ebû Hanîfe'yle ilgili olmayıp sonradan ilave edilmiş veya Makalatta yapılan bir tahrif sonucudur.²⁰¹

Ebû Hanîfe, icrânın anlamı üzerine de konuşmuş, ircâyı daha ziyade bir davranış biçimi olarak öne çıkarmıştır. Buna göre ircâ; kelimenin kök anlamına da uygun olarak, “fikir beyan etmede beklemedir”.²⁰²

Basralı ilim adamı Osman el-Bettî, Ebû Hanîfe'ye mektup yazmış ve hakkındaki ircâ ithamını sormuştu. Cevabî nitelikte bir mektup yazan Ebû Hanîfe, Allah'tan uzak bir şey yapan kimse için hiçbir özür bulunmadığını, insanların ihdas ettiği ve ortaya koyduğu şeylerin hidayet kaynağı olamayacağını, asıl olan şeyin ise Kur'ân'ın getirdiği; Hz. Peygamber'in davet ettiği ve aralarında ayrılık çıkana kadar ashâbın üzerinde bulunduğu yol olduğunu açıklayarak, sonunda şu ifadeleri kullanmaktadır: “ Zikredilen Mürcie meselesine gelince, bidat ehli, hakkı söyleyen kimseleri bu isimle isimlendirirse

¹⁹⁸ el-Buhârî, İsmail b. İbrahim, *Kitabu Tarihi'l Kebîr*, I-XII, Beyrut, tsz.,s.81.

¹⁹⁹ el-Eş'arî, *Makâlâtü'l İslâmiyyin*, Lubnan, tsz.;I.221.

²⁰⁰ Türcan, Galip, a.g.m., s.110-111.

²⁰¹ Gölcük, Şerafeddin, *Kelâm Tarihi*, Kitap Dünyası yay., İstanbul, 2000, s.90.

²⁰² *el-Fıkhu'l-Ekber*, s.65; Yavuz, Yunus Vehbi, *Fıh-ı Ekber Aliyyu'l Kâri Şerhi*, Çağrı yay., İstanbul, 1979, s.78.

hakkı söyleyenlerin bunda ne günahı olabilir? Halbuki, böyle isimlendirilenler adl ve sünnet ehli kimselerdir. Bu Mürcie ismi ise, kötülük sahibi insanların onunla adl ve sünnet ehli insanları isimlendirdiği isimdir. Yemin ederim ki, sen insanları hakka çağırsan, onlar da bu konuda sana muvafakat etse, kötü insanların onları isimlendirmesi hakka zarar vermez. Kötü insanlar bunu yapınca bu isim bidat olur. O halde bu, senin adl ehli insanlardan öğrendiğin şeye zarar vermez.”²⁰³

Ebû Hanîfe, eserlerinde Mürcie’yi bir mezhep olarak reddettiği halde ircâyı reddetmemektedir. Çünkü Ebû Hanîfe’nin kabul edilebilir bulduğu ircâ, günahkâr mü’minin cennetlik ya da cehennemlik olduğu konusundaki kararın ahirete bırakılmasıdır.

Ebû Hanîfe, yaşadığı dönemde mücadele ettiği fırkalardan söz ederken, Mu’tezile ve Havâric ile birlikte Mürcie’nin adını da açıkça zikretmekte, onların imanla ilgili yaklaşımlarını reddetmektedir.

---

²⁰³ *Risâletü Ebû Hanîfe ile'l Bettî* s.70.

SONUÇ

Kendi risâleleriyle hakkında bilgi veren kaynakların incelenmesinden anlaşıldığına göre Ebû Hanîfe, İslâm dünyasında meydana gelen siyasî, fikrî ve itikadî zümreleşmeler sonunda Kur'ân'ı Kerîm'e ve ona aykırı olmayan sahih hadislerle dayanıp İslâm akaidini belirlemeye çalışan erken devir mütefekkirlerinin başında yer almaktadır.

Bilindiği gibi müçtehit âlimler ehl-i hadis ve ehl-i rey şeklinde ikiye ayrılmıştır. Bu ayırımında, her iki zümrenin dini anlamada yöntem bakımından akıl ve nassa biçtikleri rol etkili olmuştur. Ehl-i rey ekolünün başında Ebû Hanîfe gelir.

Ebû Hanife'nin düşünce sisteminde akıl önemli bir yere sahiptir. Onun sisteminde akıl, bilginin kendisi değil, bilgiyi oluşturucu güçtür. Allah'ın ayetlerinin anlamlandırıcısı yani Allah'ın ayetlerini anlama aracıdır.

Ebû Hanife'nin itikadî görüşleri hakkında vardığımız bazı önemli neticeler şunlardır:

Allah akılla bilinebilir bir varlıktır. Bu bağlamda Allah'ın akılla bilinmesinin vacipliğini savunan ilk o olmuştur. Allah, zâtı, sıfatları ve fiilleri açısından eş, ortak ve benzerden münezzehtir. Tevhidin özü budur. Allah'ın sıfatlarının hepsi ezelîdir. Allah'ın ahirette görülmesi haklıdır.

Kur'an Allah kelâmı olup mahlûk değildir, fakat Kur'an'ı telaffuz ettiğimiz ve onu yazışımız mahluktur. Lafız-mana ayrımı yapıp Kur'an'ın mahlûk olup olmaması meselesine ilk defa bu açıdan yaklaşan o olmuştur.

Kulların fiillerini yaratan Allah'tır, kul ise fiil yapmayı diler ve onu yapar (kesb). Kader ve kazaya iman konusunda kesb nazariyesini ilk defa ortaya koyanlardan birisi odur.

Ebû Hanife kader konusunda Kaderiye, Mu'tezile, Cebriyye'nin karşısında yer almıştır. Onları akli, nakli deliller kullanarak eleştirmiştir.

Peygamberler günah işlemezler. Peygamberler Allah'a eş koşmazlar, büyük ve küçük günah işlemezler. Hz. Muhammed son Peygamberdir ve onun şefaati hak ve sabittir.

İman kalbin tasdiki ve dilin ikrarıdır. İman-amel birbirinden farklı olgular olup, amel imandan bir cüz değildir. Bu bağlamda Ebû Hanîfe'ye göre günah işlemek mü'mini imandan çıkarmaz. Büyük günah işleyenler yaptıklarını helal kabul etmedikçe dinden çıkmazlar. Ebû Hanîfe, büyük günah işleyen mü'minin cennetlik ya da cehennemlik olduğu konusundaki kararı ahirete bırakmıştır. Bu görüşüyle ircâ ile ilişkilendirilmiştir. Fakat Ebû Hanîfe bizzat kendi eserlerinde Mürcie'yi reddetmiştir. Dolayısıyla bu yersiz bir ithamdır.

Ebû Hanîfe akaidin ana meselelerinde mütedil bir itikadî sistemin temellerini atarak çoğunluğun mensup olduğu Ehl-i sünnet mezhebinin oluşmasına öncülük etmiştir.

Akaid konularında İmam Âzam Ebû Hanîfe'nin yolunu takip eden Mâturîdî mütekellimler akılla nakil arasında esaslı bir denge kurabilmişler; dinin hakikatini anlayabilmek ve ondan yeterince faydalanabilmek için akla güvenmenin zaruretine inanmış ve dine muhalif olmayan noktalarda aklın hükmünü esas kabul etmişlerdir.

İmam-ı Âzam'ın irade hürriyeti, insan özgürlüğü, kulun fiilindeki rolü (halk-kesb) ve insan fiilinin kaderdeki yeri ile Hanefî –Mâturîdî ekolünün oluşmasına büyük katkı sağladığı bilinen bir husustur.

Ebû Hanîfe'nin kader, insan fiileri, büyük günah ve diğer konulardaki fikirleri, Ehl-i Sünnet Kelâm'ının iki önemli temsilcisi Mâturîdî, Eş'arî ve onları takip eden kelamcılar yardımıyla sistematik bir yapıya kavuşturulmuş, günümüze taşınmıştır. Dolayısıyla Ebû Hanîfe tarafından disipline edilip savunulan ve Mâturîdî bakışın temelini oluşturan söz konusu görüşleri, bu gün bizim de içinde bulunduğumuz büyük bir coğrafya tarafından benimsenmiş bulunmakta, halen geçerliliğini devam ettirmektedir.

Netice itibariyle Ebû Hanîfe'nin itikadi görüşlerinde ifrat ve tefritten uzak durduğuna, itidal üzerine hareket ettiğine, farklı görüşler ve temayüller arasında müşterek noktalardan hareketle uzlaştırıcı bir tutum izlediğine şahit olmaktayız. Onun

yüzyıllar ötesinden ortaya koyduğu itikadî meselelere yaklaşım biçimi ve görüşleri günümüz İslâm âlemi içinde bir çıkış yolu oluşturacaktır.

KAYNAKLAR

- AHMED B. MUHAMMED B. HANBEL (öl.241/855), *el-Müsned*, Müessesetu'l Kurtuba, Kâhire, tsz.
- ALTINTAŞ, Ramazan, "Ebû Hanîfe'nin Akıl-Vahiy Anlayışı-Tebliğ" (*İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi Sempozyumu*), Kurav Yayınları, Bursa 2003, c.II.
- ARSLAN, Ali Aydın, *İslam İnançları ve Felsefesi*, Çağrı yay., İstanbul 1980
- ÂSİM EFENDİ, *Kâmus Tercemesi*, c.II, İstanbul, 1305 h.
- AYTEKİN, Arif, "Fıkıh-ı Ekber Risaleleri", *İlim Sanat Dergisi*, Kasım- Aralık, s.16., İstanbul 1987.
- EL- BAĞDÂDÎ, Abdu'lkadir b. Tâhir (öl.429/1037), *el- Fark-u Beyne'l Fırak ve Beyâni'l Firkati'n Naciyeti Minhum*, el- Halebî, Kâhire, tsz.
- BEYAZÎZÂDE, *el-Usûlü'l Münife li'l İmam Ebî Hanîfe*, ("Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri" nşr. ve çev.İlyas Çelebi), M.Ü.İ.F.Yay., İstanbul 1996.
- _____, *İşârâtu'l Merâm min İbârâti'l İmâm*, el-Halebî, Kâhire 1949.
- BEZZAZÎ, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, Beyrut 1981,tsz.
- EL-BUHÂRÎ, İsmail b. İbrahim, *Kitabu't Tarihi'l Kebîr*, I-XII, Beyrut, tsz..
- ÇAĞATAY, Neşet; Çubukçu,İbrahim Agâh; *İslam Mezhepleri Tarihi*, A.Ü.İ.F.Yay.;Ankara 1976.
- EBU'L LEYS ES-SEMERKANDÎ (öl.373/983), *Şerhu'l Fıkıh'l Ekber*, En- Na'sanî Neşri, Kâhire, 1325 h.
- EBU ZEHRÂ, Muhammed, *Ebû Hanîfe* (çev. Osman Keskiöğlü), D.İ.B.Yay., Ankara 2005.
- _____, *İslamda Fikhî Mezhepler Tarihi* (çev. Abdülkadir Şener), Hisar yayınevi, İstanbul 1978.
- EL-EŞ'ARÎ, *Makâlâtu'l İslâmiyyin*, Lubnan, tsz.;I-II.221.
- ERDOĞAN, Naim, İmam-ı A'zam'dan Cevaplar (el-Alim ve'l Müteallim Tercemesi), İstanbul 1969.
- FAZLUR RAHMAN, *İslâm* (çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın), Ankara Okulu Yay. Ankara 2004.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, şa-to yay., İstanbul 1999.
- GÖLCÜK, Şerafeddin, *Bâkılânî ve İnsan Fiileri*,T.D.V. yay.;Ankara 1997,
- _____, *Kelâm Tarihi*, Kitap Dünyası yay., İstanbul 2000.
- _____, *Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri*, Esra yay., Konya 1979.
- EL-HÂRİZMÎ, Muhammed b. Mahmud(öl.665/1266), *Camiu'l Mesanid*, Beyrut, tsz.
- EL- ISFAHÂNÎ, Râğıb, *el- Müfredât*, Kâhire 1970.
- İBLÂĞ, İnyetullah, *el-İmamu'l A'zam Ebû Hanîfe el-Mütekellim I*, Vuzâratu'l Evkaf, Kahire 1987.

- İBN MANZÛR, Cemâlüddîn, *Lisanu'l-Arap*, c.XX, Beyrut, tsz.
- KARAMAN, Hayrettin, *İslam Hukuk Tarihi*, İrfan Yay., İstanbul 1975.
- EL-KÂRÎ, Ali b. Sultân b. Muhammed, (öl.1014/1606), *Şerhu'l Fıkhı'l Ekber*, Kâhire 1955.
- EL- KERDERÎ, Hafızuddîn Muhammed (öl.827/1423), *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, Dâru'l Kitabi'l Arabî, Betrut, tsz.
- KILAVUZ, A.Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, Ensar neşriyat, İstanbul 2004.
- KUTLU, Sönmez, *İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik*; kitâbiyât yay., Ankara 2003.
- EL-MÂTÜRÎDÎ, Muhammed b. Muhammed es- Semerkandî, (öl.333/944), *Kitabu't Tevhîd*, Fethullah Huleyf Neşri, Dâru'l Câmîati'l Mısıryye, Kâhire, tsz.
_____, *Kitâbu't-Tevhîd* (çev. Bekir Topaloğlu), T.D.V.Yay., Ankara 2002.
- EL-MEKKÎ, el-Muvaffakb. Ahmed (öl.568/1172), *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, Dâru'l Kitabi'l Arabî, Beyrut 1981.
- EN-NESEFÎ, Meymun b. Muhammed, Ebu'l Muîn (öl.1508/1115), *Tabsuratu'l Edille Fî Usûli'd-Dîn*, D.İ.B.yay., Hüseyin Atay Neşri, Ankara 1993.
_____, *et-Temhid fî Usûli'd-dîn*, Kahire, 1987.
- ÖZ, Mustafa, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, Kalem Yay., İstanbul 1981.
- ÖZEN, Şükrü, "Ebû Hanîfe'nin Usûl Furû Anlayışının Kelâmî Temelleri" (İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi), Kurav Yay., Bursa 2003.
- PEZDEVÎ, Muhammed b. Muhammed, Ebu'l Yusr.(öl.493/1099) *Usûli'd -dîn*; (Ehl-i Sünnet Akaidi çev.Şerafettin Gölcük), Kayıhan yay., İstanbul 1994.
_____, *Usûli'd-dîn*, Kâhire 1963.
- SABÛNÎ, Nureddin, *el-Bidâye fî Usûli'd Din* (Mâturîdiyye Akaidi, çev. Bekir Topaloğlu), D.İ.B.Yay., Ankara 2000.
- EŞ- ŞEHRİSTÂNÎ, Muhammedb. Abdilkerim b. Ahmed (öl.1548/1153), *el-Milel ve'n Nihâl*, Dâru'l Mârifet, Beyrut, tsz.
- TOPALOĞLU, Bekir, *Kelâm İlmi Giriş*, Damla yay., İstanbul, tsz
_____, *İslâm kelamcılarına Göre Allah'ın Varlığı*(İsbat-ı Vacip),D.İ.B. yay., 1979.
- TOPRAK, Süleyman, "İnsan Fiilleri Konusunda Maturidî ve Eş'arî Arasındaki İhtilaf", *S.Ü.İ.F.D.*, sayı:3, Konya1990.
- TÜRÇAN, Galip, "İrcâ ve Ebû Hanîfe'nin İrcâ ile İlişkilendirilmesi", *S.D.Ü.İ.F.D.*, sayı:9, Isparta 2002.
_____, " Kelamda İnsan Fiillerinin Yaratılması Problemi", *S.D.Ü.İ.F.D.*, sayı:15, Isparta 2005, s.139-159.
- ÜNAL, Sabit, *Fıkh-ı Ekber ve İzâhı*, D.İ.B.yay., Ankara, 1991.
- WATT, Prof.Dr.W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (çev.Ethem Ruhi Fığlalı), İstanbul 2001.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, "Ebû Hanîfe" md., *DİA*, İst.1994,c.X, s.131
_____, "Halku'l-Kur'ân" md., *DİA*, İstanbul 1994.

YAVUZ, Yunus Vehbi,

_____, *Fıh-ı Ekber Aliyyu'l Kâri Şerhi*, Çağrı yay., İstanbul 1979.

YAVUZ, S.Sabri, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, İnsan Yayınları, İstanbul, tsz.

YAZICIOĞLU, Prof.Dr. M. Sait, *Mâturidi ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Akid yay., Ankara 1988.

YÜCEDOĞRU, Tefik, *Ehl-i Sünnet'e Giden Yolda İbn Küllâb ve Küllâbiye Mezhebi*, emin yay., Bursa 2006.

ÖZGEÇMİŞ

DOĞUM YERİ ve YILI : BURSA- 1982
ÖĞR. GÖRDÜĞÜ KURUMLAR :
LİSE : Bursa Anadolu İm. Hat.L.(1996-2000)
LİSANS : Uludağ Ü.İlahiyat Fak. (2000-2004)
MEDENİ HALİ : Bekar
ÇALIŞTIĞI KURUM : Osmangazi Müftülüğü

Şükran KARABULUT
Tarih/İmza